

OOSTVLAAMSE ZANTEN

algemeen tweemaandelijks tijdschrift
voor volkskunde

LII - 1977 - 1

UITGAVEN VAN DE BOND

Verkrijgbaar op het sekretariaat, Oscar de Gruyterstraat 42, B 9000 Gent en op de bibliotheek: Kraanlei 63, B 9000 Gent.

1. Oostvlaamse Zanten, nog voorradig tot zolang de voorraad strekt: 15e, 19e jg., 21e tot en met 31e jg., 33e tot en met 47e jg., tegen 200 F per jaargang. Losse nummers ook van de jgg. 1-19 zijn nog beschikbaar tegen 75 F per nummer. Jaarboek 1945 (jg. 20) van de Bond der Oostvlaamse Folkloristen: 160 F (leden 125 F). Inhoudstafel op Oostvlaamse Zanten Jg. I - Jg. XXV, door F. VAN ES: 55 F (leden 42 F). Idem II (Jg. XXVI - Jg. XXXV), door F. VAN ES: 45 F (leden 35 F).
2. Geïllustreerd Feestnummer (lustrumnr.). Prijs: 30 F (leden 23 F) + 10 F porti.
3. Survivances du Passé, door A. MARINUS (8 p.). Prijs: 15 F (leden 10 F) + 8 F porti.
4. Zur Entwicklungsgeschichte des Bauernhauses mit durchgezapften Ankerbalken, door J. SCHEPERS (10 p.). Prijs: 15 F (leden 10 F) + 8 F porti.
5. Ossehaart door F. VAN ES (overdruk 1945), 28 blz. Prijs 40 F (leden 25 F) + 8 F porti.
6. 2e Lustrumnummer 1930-1935. Prijs: 50 F (leden 40 F) + 10 F porti.
7. Dit is die Excellente Kronyke van de Brahmisten, (over het teerlingspel) door Emile ANDELHOF. Prijs: 50 F (leden 38 F) + 10 F porti.
8. Het ontstaan van de Julius-Caesarfeesten te Velzeke-Ruddershove, door J. en M. JANSSENS-BUYSE. 1940, 10 p., 1 lied. Prijs: 15 F (leden 10 F) + 8 F porti.
9. Curieus en Vermakelijk Namenboek, door Em. ANDELHOF, nog alleen in Jaarboek 1945. Prijs 160 F (leden 125 F).
10. Folklore en Onderwijs, door L. HOSTE. Prijs: 15 F (leden 10 F) + 8 F porti.
11. August Hendrickx, Vlaams Toneelschrijver herdacht met Bloemiezing uit zijn werken, door Fr. DE COSTER. Prijs: 40 F (leden 25 F) + 8 F porti.
12. Pastoor Constant Duvillers, Folklorist en folkloristische Figuur, door F. VAN ES. Prijs: 40 F (leden 25 F) + 8 F porti.
13. De uitkomsten van het Sagenonderzoek, door † Prof. Dr. P. DE KEYSER (1935; 10 p.). Prijs: 20 F (leden 16 F) + 8 F porti.
14. Sagen uit Noord-Oost-Vlaanderen, door Dr. G. DE MEYER. Prijs: 40 F (leden 25 F) + 10 F porti.
15. Een Teerlingspel in Gent, door I. od. LIEVEVROUW-COOPMAN. Prijs: 30 F (leden 22 F) + 8 F porti.
16. Spelen mijner Jeugd, door L. LIEVEVROUW. Prijs: 100 F (leden 80 F) + 10 F porti.
17. Bier in de Nederlandse Folklore, door D. J. Van der Ven, nog alleen in 2e Lustrumnummer. Prijs 50 F (leden 40 F).
18. Kantwerkstersclub St.-Katelijne - Kursus Stropkant, 1e Leerjaar: 200 F + 7 F porti.
19. "Een salighe Leering", door † Prof. Dr. Jan GESSLER (9 p.). Prijs: 15 F (leden 10 F) + 8 F porti.
20. Het Volksleven te Wieze. 1900-1950, door J. VAN HAVER. Prijs 150 F (leden 110 F) + 10 F porti.
21. Inventaris der Apothekerspotten opgesteld in de „Apotheek uit de XVIIIe Eeuw (Museum v. Volkskunde Gent) door L. J. VANDEWIELE, 1951, 12 blz., 4 ill. Prijs: 40 F (leden 30 F) + 6 F porti.
22. Ndl. Volksk. Bibliografie. Deel VII Oostvlaamse Zanten (1926-1960), door R. VAN DER LINDEN (Antwerpen 1968; XXX, 341 p. Prijs: 300 F (leden 240 F) + 15 F porti.
23. De folklore van de Hop in Vlaams-België, vroeger en nu, door Cl. VANHOUCHE. Prijs: 200 F (leden 150 F) + 15 F porti.
24. Het Sterrelied in het Gebied van Dender en Schelde, door J. DE VUYST. 1968, 175 blz., 189 liederen en 50 mel., (mit einer deutschen Zusammenfassung). Prijs: 250 F (leden 180 F) + 15 F porti.
25. Ernest Van den Driessche. Schilder van ons Volksleven, door R. VAN DER LINDEN, 1968, 32 blz. (op kunstdrukpapier), avec un résumé en français. 2e druk. Prijs: 75 F (leden 55 F) + 10 F porti.
26. Catalogus Tentoonstelling 125 jaar Gentse Feesten, juli-augustus 1968, 44 blz. Prijs: 50 F (leden 40 F) + 10 F porti.
27. Kinderzang uit Zwijnaarde, door Dr. L. GELBER. Prijs: 70 F (leden 50 F) + 8 F porti.
28. Lodewijk Lievevrouw herdacht door F. DE COSTER. 1952, 12 blz., 1 ill. Prijs: 40 F (leden 30 F) + 8 F porti.
29. De Vinkensport in Vlaanderen (avec un résumé en français). 1969, 165 blz., 42 ill., 3 tek., door M. BROECKHOVE. (Nr. X van de uitgaven van het Alfons De Cockfonds). Prijs: 300 F (leden 200 F) + 15 F porti.
30. Van het cijnskiesrecht naar het algemeen meervoudig stemrecht (mit einer deutschen Zusammenfassung) door Albert BRACKE. 1970, 52 blz., 11 ill. (Nr. 31 van de Uitgaven van de Kon. Bond der Oostvlaamse Volkskundigen). Prijs: 100 F (leden 80 F) + 8 F porti.
31. Vorstenhuis en Volk. Catalogus van de tentoonstelling in het Museum voor Volkskunde te Gent (20 mei-15 aug. 1976). X + 45 p. (14 ill.). Prijs 125 F (leden 100 F) + 10 F porti.

(Zie derde bladzijde van de kaft)

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TWEEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE
 ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN
 van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
 en van het internationaal studiekomitee voor ommegangsreuzen

Redaktie : Lic. Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B 9620 Zottegem

Redaktieleden : Maurits Broeckhove, Lic. Marcel Daem, Dr. René Haeseryn.

Ruil en Recensiedienst : Dr. R. Haeseryn, Bibliotheek, Kraanlei 63, B 9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

INHOUD

Prijs : 75 F

- M. Van Wesemael. — Lichte vrouwen te Gent in de 19e eeuw en hun publiciteit 2
- M. Broeckhove. — Een nieuw volksspel voor volwassenen. Het knikkeren op de Engelse
 manier 20
- A.G. Homblé. — Volkskunde op het 25e Kongres voor geschiedenis van de geneeskunde
 te Quebec, van 21 tot 28 augustus 1976 27
- R. Van De Walle. — Hoe Delfts is het " Delfts aardewerk " ? 29

CORRIGENDA

- Lijst van de corrigenda bij de bijdrage van Dr. S. Top
 " Bedenkingen en wensen bij het sprookje van " DE DRIE WENSEN " 19

BOEKBESPREKINGEN

- Drieliuk Brakel(bos) — Dossier Brakelbos; Brakel in de Vlaamse Ardennen — Brakelbos
 wandeloord; Geschiedenis van de oostelijke rand van het Brakelbos, het Hedeken en
 en de Laaistok. — R. van der Linden 35
- Jo Verbrugghen, De Bacchusfeesten in Sint-Lievens-Houtem.— M. Broeckhove 36

**Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun
 van de v.z.w. Noordstarfonds, Gent en het Stadsbestuur van Gent**

LICHTE VROUWEN TE GENT IN DE 19e EEUW EN HUN PUBLICITEIT

Il est déraisonnable, voire enfantin, de juger des mœurs et des faits des temps passés d'après les idées et les sentiments de l'époque où nous vivons nous-même.
Franck-Funck-Brentano dans *L'Hôpital général Bicêtre*, Lyon, 1938.

Het zogenaamde oudste vrouwelijk beroep werd in het oude Gent in verschillende welbepaalde "hokvaste" centra uitgeoefend.

Het eerste, laten we maar zeggen belangrijkste van die centra, is te situeren in de onmiddellijke nabijheid van de Koornmarkt, met name vrijwel al de in de Veldstraat uitlopende straatjes en steegjes, vermoedelijk die welke bergafwaarts naar de Leie liepen maar stellig die welke bergopwaarts naar de Kalandenberg toe voortschreden.

Ik denk vooral — wat de eerstgenoemde betreft — aan de *Modenaesteghe*, tijdelijk(1) ook rue des Couturières, nu Nodenaysteeg(2); aan het *Schuerkenstraetje*(3), tijdelijk ook rue de la Grange, nu onbewoond. Wat de stijgende straatjes aangaat, denk ik aan de *Bennesteghe*, einde 13e eeuw Benninstege(4), tijdelijk ook rue des Vanniers, nu Bennesteeg; aan de *Korte Mere*, tijdelijk ook rue courte du Marais, en de *Lange Mere*, tijdelijk ook rue longue du Marais, nu Universiteitstraat.

Het voornaamste, of liever het beruchtste dier straatjes was ongetwijfeld de *Cromme steghe* (1390) (5), voorheen Reinbouts steghe (1341), later Crommen - Helleboghestraete (1573-1784) (6), tijdelijk ook rue Tortue, daarna Posthoornstraat = rue du Cornet de Poste(7), nu St.-Niklaasstraat. Is het nodig eraan te herinneren dat het straatje zijn naam te danken had aan de uitgesproken S-vorm van zijn tracé? (zie afb. 1, 2, en 3). Over de Leie, aan de voet van de St.-Michielskerk hadden we dan nog de *Huerdochterstraet*, oorspronkelijk Hoerendochterstraet (1316), tijdelijk ook rue des Servantes, nu Ravensteinstraat, een toponiem, die Hoerendochterstraet, dat er warempel in zijn tijd niet om gelogen heeft!

Een tweede al niet minder ontwikkeld bordelenkwartier was gelegen in de schaduw van de St.-Jakobskerk: de *Quaetham*, voorheen Broekstraet (14^e eeuw), tijdelijk ook Spiegelstraat = rue du Miroir, nu Kwaadham; de *Talboom straet*(8), nu Urselinenstraat, tijdelijk ook rue des Urselines; *het Nagelstraetkin*,

- (1) Vanaf de verschijning van de "Nomenclature des rues, places publiques, ponts, etc." in 1796, tot de zomer van 1942, toen de tweetalige straatnaamplaten verwijderd werden, droegen de straten ook Franse namen, die even officieel waren als de Nederlandse. Zie vooral Alfons van Werveke, *De Namen van de Straten der Stad Gent*, Gent, 1919.
- (2) Naar de persoonsnaam Nodénay.
- (3) Aan het Schuurkenstraetje wordt een apart hoofdstuk gewijd.
- (4) Naar de persoonsnaam Bennin. Zie M. Gysseling, *Gent's vroegste Geschiedenis*, Antwerpen, Gent, 1954.
- (5) P. Claeys, *Kromsteeg*, in "Notes et Souvenirs" I, p. 155.
- (6) V. Fris, *De Oude Straatnamen van Gent*, Gent, 1925.
- (7) Naar het uithangbord van een Hostellerye.
- (8) Naar de persoonsnaam Talboom.

nu Baaisteeg, tijdelijk ook ruelle de la Frise; *de Ridderstrate*(9), oorspronkelijk Rudderstrate, tijdelijk ook rue des Chevaliers; de *Erpelstege*, tijdelijk ook ruelle du Jars, nu Erpelsteeg en de *Duivelstege*, eertijds Dievelstege, tijdelijk ook rue du Diable, nu Duivelsteeg.

Ook in het gezicht van de Kouter en het Klein Vleeshuis hadden zich putiers (denk aan de Franse putains) gevestigd, alleszins in de *Saghermansstraat*, oorspronkelijk ondadige(10) stege, naderhand Zagermanssteeg, tijdelijk ook rue des Scieurs, en in de *Coutersteghe*, tijdelijk ook ruelle de la Place d'Armes, nu Kleine Vleeshuissteeg.

Niet te vergeten natuurlijk het Gents Forum, de Vryndaghmarct, dat er als de kippen bij was om zich met "vraukins" te omgeven. Vrijwel in alle straatjes, die op het marktplein uitmondde, hadden de "ledighe wiven" zich genesteld. Om te beginnen in twee *Contentasten*, waarvan een de Garensteeg geworden is, voordien Engelstraat = rue de l'Ange. De andere Contentast verdween spoorloos evenals de *Druifstege* = rue des Raisains, oorspronkelijk Struserstege (1325) en vander Struvestege (1350) die opgedoekt werd toen de Baudelostraat getrokken werd.

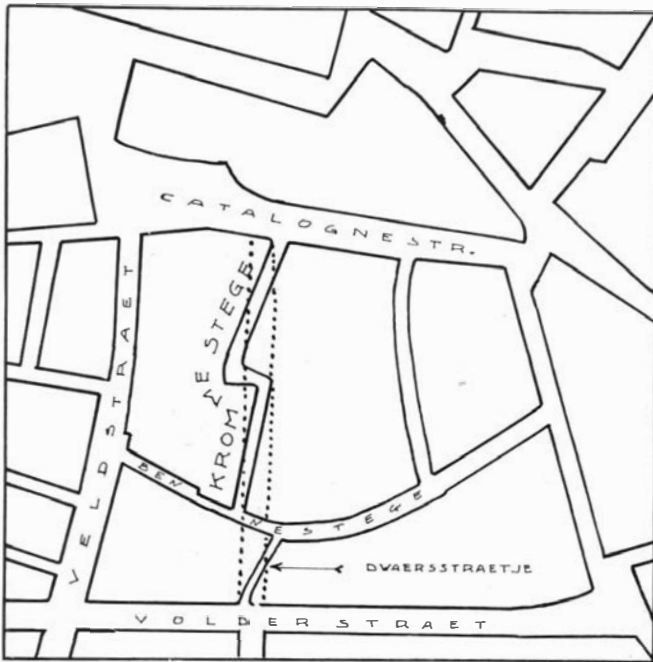
Zoëven noemden we de bordeeldametjes "putiers" of "ledighe wiven", namen die sedert lang uit de omgangstaal verdwenen zijn. Van "ledighe wiven" wordt reeds gesproken in 1350. In 1422 schijnt men de voorkeur gegeven te hebben aan "veile vrouwen". "Putiers" en "hoeren" komen voor omtrent 1400. De "vrouwen van state" dagtekenen van 1429; de "vraukins" (kort en bondig aangekondigd) in 1466. "Vrouwen van levene" en (wat uitvoeriger omschreven) "vrauwe persoenen van lichten ende soberen levene" (sober = treurig, ongelukkig) in 1482.

Een hele poos later (1526) verschijnen de "vrouwen van lichten ende snooden levene". In 1531 wordt veeleer de voorkeur gegeven aan een wat klaardere taal: de "vrouwen enz." zijn nu "lichte meyssens" geworden. Verder wordt de groep aangevuld met "vrouwen van lichte ende ghemeene levene", met "vrouwen van lichte ende oneerbaren levene", met "venusdieren" en "venusdiertjes".

Of men benoorden de Moerdijk even rijk bedeed was met putierse synoniemen? Te Amsterdam zijn de meeste van de bij ons gehoorde benamingen meer dan bekend. Bovendien spreken ze ook van "wiven die men om ghelt minet"; van "vroukijns die om ghelt sitten"; van "joffers en joffertjes" (bedoelt men oude en jonge exemplaren?). Ook poytiers en zwaantjes. Ware het wel verantwoord onderhavig (taalkundig) hoofdstukje af te sluiten zonder ook onze Franse broeders aan het woord te laten komen? Het is zo klaar als een klontje dat ze met hun rijker dan rijk "argot" nog heel wat meer pijlen op hun boog hebben staan. Het is slechts een greep die ik doe uit een vat met een heel diepe bodem: Filles et fillettes de vie; femmes folieuses; paillardes; bordelières; ribaudes; garçes; accrocheuses; pèlerines de Vénus; catins (van Catherine); champisses et filles de pis; coquattris; galloises; friquenelles; lescheresses; poupines; sacs de nuit; voyageères en usagères.

(9) Alfons van Werveke, *De lichte Vrouwen en hunne woonplaats te Gent*, *Volkskunde*, Jg. 13, p.100.

(10) *Ondadige* in de betekenis van ontuchtige. Ondadige steghe werd verbasterd tot Daghstege, welke naam op een bepaald tijdstip gegeven werd aan de straat die de Walpoort verbond met de *Vierweegschede*, de huidige Korte Dagsteeg.

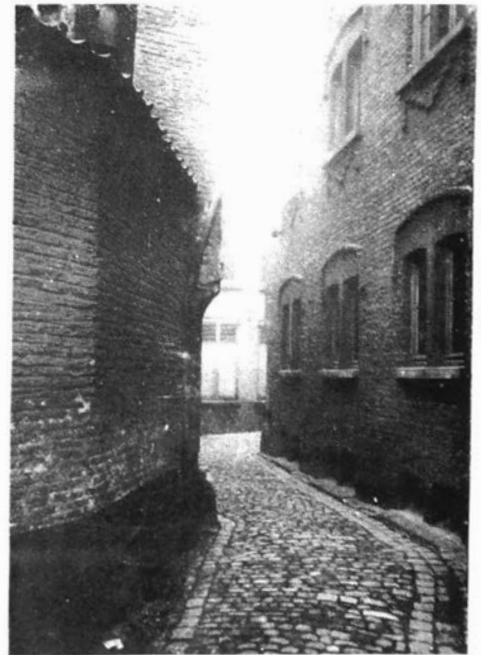

v. w.

Afb. 1. — Rechttrekking van de Kromme Stege en verdwijning van het Dwaersstraetje

Afb. 2. — De Kromme Stege gezien naar de Bennestege toe; toestand vóór de rechttrekking (1897-1898).

Afb. 3. — De Kromme Stege gezien naar de St.-Niklaaskerk toe; toestand vóór de rechttrekking (1897-1898).

Waren er behalve de reeds opgenoemde stadsgedeelten nog andere oorden waar het " licht volkje " bij manier van spreken zijn tenten opgeslagen had ?

In de eerste plaats in de St.-Pieters- en St.-Baafsdorpen waar nochtans elke vorm van prostitutie formeel verboden was en deze onmeedogend bestraft werd. Dan buiten de Kuip gelegen stadsgedeelten, waarvan Overschelde, ook met een *Contentast*, een apart hoofdstuk van het Gentse hoerenbedrijf vormt. Hierover verder meer.

Met al die steegjes en al die lichte " vraukins " was de kous nog niet af, want ditmaal verspreid over de hele stad waren de openbare badhuizen of stoven DE gedroomde werkterreinen voor de " venusdiertjes " van diverse pluimage. Ofschoon dit soort bordelen voor ons artikel slechts van ondergeschikt belang zijn, dienen we die middeleeuwse sauna's kort te belichten.

Van die stoven waren er maar liefst 3 soorten : mannen-, vrouwen- en gemengde badstoven; in het Frans *étuves* genoemd. Verwondert het u dat laatstgenoemde badinrichtingen [lees badkuipen] hoe langer hoe meer de voorkeur van de badgasten genoten ? Het volstaat na te gaan hoeveel straatjes en steegjes genoemd werden naar een of andere stove die er gestaan heeft om een idee te hebben van het aantal dier aanvankelijk hygiënische instellingen. Bij de Karnstraat was een plaats die bekend was als " Ter stove " (1321) nu Stooftkens geheten. Dan de *Stovesteghe* (1350), het " straetkine tusschen Onderberghen ende der Leyen, een mannestove die men heet dMaenkin(11) ende een vrouwestove ghenaemt de Craeye "(12) die lange tijd *Stofstraet* heette, tijdelijk ook *rue poudreuse* of *ruè de la Poussière*. Dan de *Stoofsteghe* (1326) uitlopend in de Lange Munt, later Hoefzyzerstraet, tijdelijk ook *rue du Fer à Cheval*, nu Hoefslagerstraatje. Dan het *Stoofsteegsken* (1372), nu Speldenstraat, tijdelijk ook *rue des Epingles*. Dan het *Stoofsteegsken* (1378) of *vander Stovesteghe*, uitlopend in de Brabantdam, nu Zwaardsteeg, tijdelijk ook *impasse du Glaive*. Dan de *Stoofsteghe* (1361) gelegen bij de Zilverenberg, nu verdwenen.

Mag de aanwezigheid van al die Stooftstraatjes en al die stoven als een specifieke Gentse specialiteit aangezien worden ? Bijlange niet, want alle grote steden in binnen- en buitenland — Gent behoorde beslist tot die beroemdheden — konden er een hele resem aanwijzen. Amsterdam had er meer dan genoeg (13 en 14). Ook Wenen met zijn 29 eksemplaren. Parijs was er eveneens rijkelijk mee bedeeld. Waarom niet ? Men ontmoette er een *Ruelle des Etuves Saint-Michel*; een *Rue des Etuves*; nog een *Rue des Etuves*; een *Rue des vieilles Etuves*; een *Ruelle des Etuves*; een *Rue aux Etuves*; een *Rue des Etuves Saint-Martin*, het enige Stooftstraatje dat blijven bestaan is (15).

Of Brussel een uitzondering op de regel maakte ? Zeker niet. Denk maar aan zijn wereldberoemd Manneken-Pis dat reeds zolang te pronken staat aan een van de Stooftstraatjes (*Rue de l'Etuve*) (16) die onze hoofdstad rijk geweest is. Zelfs heel wat kleinere steden (Leuven) en gemeenten (Merchtem) hadden of hebben nog hun Stooftstraatje.

(11) Stadsarchief, Reg. Staten, 1482-83 f° 131.

(12) Stadsarchief, Reg. Staten, 1511-12 f° 21.

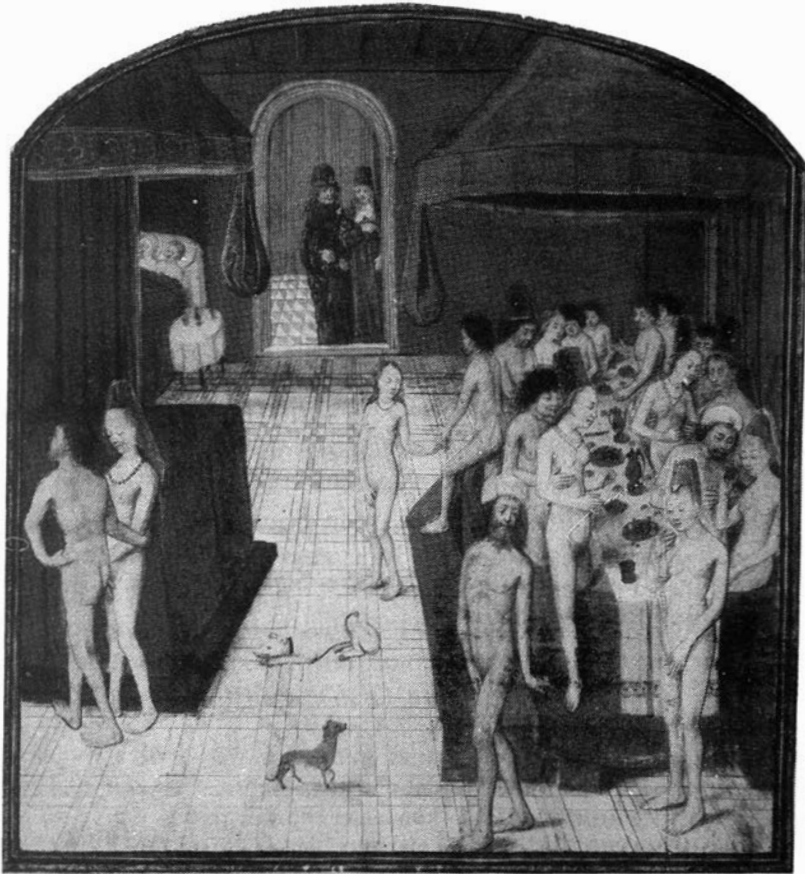
(13) H.W.J. Volmuller, *Het oudste Beroep*, Utrecht, 1966.

(14) J. Voet. Hoe men baadde, in " Vooruit " 1946. Met de reproductie van een " gekuiste " miniatuur.

(15) Docteur Cabanès, *La Vie aux Bains*, Paris, z.d.

(16) In de archieven van Sinte Gudula is er van een *Stoofstrate* sprake in 1212, 1379, 1441, enz. Ook te Brussel hadden de stoven een naam : " t'Swolfsheergracht tegenover de *stove van de Pollepele* by de Putterye ". . . " Stupha dicta de *Plattensteen* ". . . " de *Supers stove* " au lieu appelé *De Gote près de Saint-Géry* ". Zie A. Henne & A. Wauters, *Histoire de la Ville de Bruxelles*, 1845.

Alfons van Werveke(17) schrijft : *Om een nagenoeg juiste beschrijving te geven van een stoof ontbreken mij tot nog toe voldoende inlichtingen.* Ongetwijfeld zou de man nu, ruim 70 jaar later, een andere taal gesproken hebben. want op de 14e- en 15e eeuwse miniaturen die inmiddels opgedoken en gepubliceerd zijn, zien we dapper en met zwier de gordijntjes van die " warme " interieurkens oplichten (zie afb. 4).

Afb. 4. — Interieur van een Stove, uit " Le Livre de Valérius Maximus ".
15e eeuw. miniatuur f° 414 van M.S.FR. 289, Bibl. Nat. te Parijs.

Schreven we niet alreeds dat de Cromme Steghe een erg berucht straatje was ? Van bij haar geboorte was ze een typisch achterstraatje. Een oeroud achterstraatje trouwens, aangezien het zijn bestaan te danken had aan een van de aloudeste verkeerswegen van de stad :de Veldstraat. Een straat wier naam er warempel niet om ligt : weg of baan getrokken door een naakt veld, een brok woeste grond(18).

(17) De Ontucht in het Oude Gent, in Volkskunde, Jg. 13, p.1.

(18) Bij het uitvoeren van grondwerken van een zekere omvang is het meer dan eens gebeurd dat men op zeer oude bestratingen botste, waarschijnlijk daterend uit de vroege middeleeuwen

Wanneer hebben de randen van die Veldweg hun eerste gebouwen gekregen? Hoe lang heeft het geduurd eer die weg een bebouwde straat geworden is? In ieder geval schijnt het dat de eigenaars van de woningen opgetrokken aan de oostzijde van de straat, hun grotere of kleinere koeren, tuinen of achtergebouwtjes veiligheidshalve afsloten door middel van muren of anderszins. Het waren al die houten of gemetselde afsluitingen, al dan niet voorzien van deuren, poorten of hekken, die de westzijde van de Cromme Steghe vormden. De andere kant van de steeg, dus de oostzijde had een heel ander voorkomen en uitzicht.

In feite bestond die straatkant bijna uitsluitend uit "tavernen", "herberg-ghen", "oneerbaere herberghen", "bierèn", "huysen daermen vuyl ravodt houdt", "huysen van debauche". "Stille huysen", "stille knippen", "ravothuysen", zoals onzè Noorderburen dat soort instellingen noemden; kortom volwaardige bordelen, of, zoals de Fransē zegden: maisons de débauche, maisons de société, maisons de tolérance, maisons chaudes, abbayes(19); natuurlijk ook de als zeer plat klinkende "bordeau" en "bordel".

**

Aanvankelijk schenen de Schepenen in die bijeenroeping van verdacht vrouwvolk geen graten te vinden. Wellicht oordeelden zij (terecht) met iets te doen te hebben waartegen maar weinig wijwater te smijten viel; iets dat per slot van rekening als een onvermijdelijk noodzakelijk kwaad kon gekwalificeerd worden.

Doch niet iedereen was die mening toegedaan. Zeer zeker niet de kloosteroversten, abdissen en parochiepapen. Al evenmin de op fatsoen gestelde mensen, vooral toen het "heir" gezellige dames en niet in het minst hun mannelijk gezelschap het in de steegjes en daaromtrent al te bont maakten en de schandaal verwekkende straatscènes niet meer te tellen en de vechtpartijen niet meer van de lucht waren(20).

Wat stond er de Schepenen anders te doen dan de binnenstromende klachten in ontvangst te nemen, hun roede, symbool van hun rechterlijke macht, uit de hoek te halen, om, eens zover, hun tanden te laten zien.

Met een eerste (precaire) maatregel geogden ze de hoerderij te beperken door de uitoefening ervan te verbieden in bepaalde stadsgedeelten. Zo werd op zes januari 1350 een verbod uitgevaardigd waarbij "gheen ledich wyf en

(19) Ook Gent heeft zijn abbayes gekend (abbesses alias hoerwaardinnen evenwel niet; die bleven in Frankrijk). Wie herinnert zich "A l'Abbaye" niet, dat verkapt bordeel, dat gelegen was op de spriet gevormd door de Balie- en de Meersstraat?

(20) Despars meent in zijn Cronycke te moeten onthullen dat in 1379 in de loop van amper 6 maanden zowat 1400 personen tijdens hardhandige "conversaties" in de warme steegjes gedood of vreselijk gewond werden. Aangehaald door L. Maeterlinck in zijn "Péchés primitifs", Paris, 3ième éd., 1912, p.200.

We zijn het met laatstgenoemde auteur natuurlijk roerend eens dat "il doit y avoir de l'exagération".

wandele mag bi avonde up de plaetse vor de halle (Botermarkt) en vor den spyckere (het oud gebouw waarvan het souterrain nog steeds ingenomen is door vier caféetjes met in 't oog vallende uithangborden) bi der veebrugghen (Grasbrug) up haer overste cleed te verbuerne(21) ". Als straf een rokje en een bloesje moeten afstaan voor het vierkant negeren en overtreden van de door de Magistraat uitgevaardigde ordonnanties, lijkt ons niet zo'n schrikwekkend gebeuren geweest te zijn. Inderdaad, een wereldschokkend effect kan het verbod niet gehad hebben want reeds op 14 juni van hetzelfde jaar wordt het verboden terrein uitgebreid tot de gehele Kuip : " dat gheen ledich wyf te velde en sitte binnen den vesten up hare eene Hoire "(21). Dat afsnijden van een oor was als straf [niet te vergelijken met het afgeven van een kleed] ook op andere plaatsen in de mode. In 1413 verloor een " wyf van lichten levene " een oor wanneer zij zich met een man, niet zijnde haar echtgenoot, in de kerk of op het kerkhof ophoudt of als ze met een man eet of slaapt. Alzo mocht om het even welke ondernemende ledige mevrouw gedurende haar hele carrière slechts tweemaal uit haar schreef lopen. Wat men haar na het verlies van het tweede oor meende te moeten afsnijden, vind ik nergens vermeld.

Of de oor-afsnijderij paal en perk stelde aan het werk " te velde " van de " meyssens " ? Geen kwestie van. Dan maar heel die vuile santeboetiek de Kuip uitgegoid, dekreeteerden de Schepenen en ze wezen het hoerenvolk twee plaatsen aan waar zij naar hartelust hun stiel mochten uitoefenen. Vanzelfsprekend was het hun ten strengste verboden die twee plaatsen, zijnde Overschelde en de Groene Briel bij dag of nacht te verlaten.

U ziet van hier dat onze bannelingen het in hun opgedrongen kwartieren niet al te lang uithielden en stiekem op hun kousen naar de oude stal terugkeerden. Het werd een (vervelend) spel van ebbe en vloed.

Na iedere dergelijke inval van het heir lustige vroukijns haastte de parochiegeestelijkheid zich betreffende dat gebeuren de heren schepenen het vuur aan de schenen te leggen met de bedoeling die u wel kunt raden. Stond er die heren iets anders te doen dan naar der " papen " pijpen te dansen ? Bepaald niet. Voor de zoveelste keer banvloekten ze in 1466 " dat de vrouwen van levene, sittende ende woenende omtrent senter Niclaus keerke te wetene in de *Cromme Steghe* ende also voort tot in de Meere " nu eens en voor goed de Kuip van de stad dienden vaarwel te zeggen(21).

Zoals te verwachten was duurde het niet lang of 't was weer het oude liedje dat daar gezongen werd. Hoe dikwijls de magistraat zich genoodzaakt zag haar voorgelaten te hernieuwen ? Op 31 maart 1482 werd in ieder geval " gheboden metten trompette achter stede dat de vrouwen van levene trecken souden in haerlieden quartier van outs daer gheordineert ende nieuwers el woonste houden ".

Alles boter aan de galg. Nog ontelbare keren zullen de schepenen aan de volhardende deernen hetzelfde gerecht moeten voorschotelen. In 1526, in 1528, in 1530, in '30, in '41, '45, in 1559, '71 en '76, in '81, '87 en '88, enz.

(21) A. van W. veke, a.w.

Ook elders zien wij de overheid in dezelfde zin handelen. In de grote Nederlandse steden en biensûr in de Franse. Reeds in december van het jaar 1258 had de Franse koning Lodewijk IX (Saint Louis) uitdrukkelijk bevolen " que toutes folles femmes et ribaudes soient boutées et mises hors de toutes nos bonnes cités et villes, et spécialement qu'elles soient boutées hors des rues qui sont en cœur des dites bonnes villes et mises hors des murs et loin de tous les lieux saints "(22). Dat de ribaudes en andere maraudes Louis' ordonnatie feestelijk aan hun laarsjes lapten deed de koning 11 jaar later besluiten al die oorden van ontucht gewoonweg op te ruimen.

Precies 100 jaar na 's konings mislukte opheffing van de ontelbare Parijse en andere bordelen (1367) is het de beurt van de prévôt Aubriot om te bevelen " que toutes les femmes prostituées tenant bordel en la ville de Paris allassent demeurer et tenir leurs bordeaulx ez places et lieux publics à ce ordonnés selon l'ordonnance de Saint Louis "(23).

Dat in tientallen andere Franse steden even vruchteloos geprobeerd werd het hoerenfolkje buiten de poorten van die steden te houden, hoeft zelfs niet vermeld te worden.

Was voor die overheid het ogenblik aangebroken om — zoals we gezien hebben meestal op bevel — hun tanden te laten zien, dan werden de in de verboden straatjes en steegjes aangetroffen sondighe vraukijns — de bordeelhouders en -houdsters voor de gelegenheid niet uitgesloten — op de Botermarkt verzameld om vandaar stoetsgewijze naar de Braempoorde ofte Waetermolenbrugge geleid te worden.

Voorafgegaan door de Scherprechter en een groep muzikanten die lustig spelend op hun " cornemusen " (doedelzakken), " pipen " (fluiten) en " schalmeyen " (rietfluiten) of roffelend op hun trommels, zoveel toeschouwers mogelijk naar hun wandelende attractie trachtten te lokken; en geflankeerd door tot de tanden gewapende " serjanten ", hotste een open wagen waarin (jonge) meisjes en (oudere) vrouwen als haringen in een benne stonden samengeperst(24), straat in en plein over tot het einddoel van de buitennissige excursie bereikt was : de tastbare grens die de aloude Kuip van Gent van het bijna even oud stedelijk verbanningsoord " Overschelde " alias Land van Brabant alias Keyserreyck(25) scheidde. Alvorens de grensvormende brug (Braembrucghe of Brabantbrucghe) te overschrijden kregen sommige der reizende " patiënten " van de Scherprechter bij wijze van afscheidsgroet een paar ferme striemen van 's mans leren riem. Pas na de uitreiking van die enkele maar weinig geapprecieerde strelingen op met tegenzin ontblote billen, mochten de gekastijden uiteindelijk " trecken wonen jnt quartier ende te sulcken plaetsen als tanderen tyden by heere ende wette geordonneert es "(26).

(22) J.J. Servais-J.P. Laurend, Histoire et Dossier de la Prostitution, Paris, s.d., p. 151.

(23) J. Hillairet, Connaissance du Vieux Paris, Paris, 1965, p. 69.

(24) Die uitwijzingen doen ons onwillekeurig denken aan de razzia's die de Parijse politie in de 18de eeuw op geregelde of liever ongeregelde tijden op de " pèlerines de Vénus " hielden. Al de opgepikte zondaresen werden eveneens in volgepropte dakloze karren naar de gevangenis (het zg. hôpital général de la Salpêtrière) gereden. Zeer bekend zijn Savards schilderij getiteld " Filles de Joie conduite à la Force " bewaard in het uitzonderlijk belangrijk Musée de l'Assistance Publique de Paris en dat van Jeaurat " Le transport des filles de joie à l'hôpital " bewaard in het Musée Carnavalet.

(25) Over " Overschelde " zie M. van Wesemael, Ghendtsche Tydinghen, 1975, blz. 124-131.

(26) A. van Werveke, a.w.

De Cromstege, de Meere, de Bennestege, de Neder-Quaetham, de Talboomstrate, de Naghelstrate, de Erpelstege, de Duyvelstege, de Hoerendochterstrate, en de talloze andere "ondadige" straten, ook de Coutersteghe (...werdt besloten dat negheene vrouwen van state voortaan wonen noch residentie houden zullen binnen de Coutersteghe by de Weverscappel) (27), ook het Schokkebroersvestje dat de vrouwen moesten verlaten op bevel van de Alexianen, Schokkebroers, Cellebroers, Grauwe Broers, Lollards of Mattemans, waren en bleven de oorden van ontucht die ze sedert zolang geweest waren.

En dat allemaal ondanks de eindeloze reeks "gheboden metten trompette achter stede dat de vrouwen van levene trecken souden jn haerlieden quartier van outs daer gheordineert ende nieuwers el woonste houde"(28); en ondanks de straffen van alle aard die men uitgedacht had om het kwaad te bestrijden : het *betalen* van boeten uitgedrukt in ponden of in duizendtallen *coreelen* (So wie hoeren ofte putiers herberghe of eet of dranc geve, boete voor elken keer XX schellingen) (29); het *verbannen* (Den 23 Augustus was eenen Lievin de Brabantere gheseit Polgier by schepenen vander Kuere ghegheesselt totten bloede ende gevoert op eenen waghene ende ghebannen uutden lande van Vlaenderen XII jaer omme syn bordeelhuden ende hadde eenen gheestelicken persoon ghenomen de somme van 5 ponden grooten omme dat hy leveren soude zyns wyf dochtere, also hy dede, in oneerbaerheyt ende hadde noch bedorven veel ende diversche jonghe maechden ende ghehuwde vrouwe ende insghelic gheestelycke ende weereldlyke personen) (30); op 20 december 1480 werden liefst op één dag negenentwintig, en op 24 augustus 1494 op één dag vierentwintig veroordeelden voor 10 jaar verbannen (31); het *zitten* int pellaryn; het *dragen* van "den houtenen mantele". "Ende eist dat vadere of moedere huere dochters te valle brochte (. . .) die zal ghestelt zijn jnt pelloryn ende draghen den houtenen mantele metten gheschoorene hoofde ende daer naer eeuwelic draghen eenen gheluwen keerle zi zullen moghen lossen met XXM (20000) coreelen"(32). Het *afsnijden* van de neus of van een oor (In Brabant hieuw men liever een vuist af en te Amsterdam waar men (1413) ogenschijnlijk halve maatregelen verafschuwde, werd voorzien dat degene die "mit poytierscippe ommegaet" na tweemaal gewaarschuw geweest te zijn, bij herhaling van het kwaad, levend begraven kon worden). (33a).

De stoven waren ontegenzeglijk geduchte concurrenten van de "oneerbaere herberghen". Niet zelden opgehouden door gewezen "poytiers" of "poytierersen" genoten eerstgenoemde bedrijven het niet te versmaden voordeel de "gheboden" geniepiger te kunnen omzeilen en diensvolgens aan de eventuele straffen met animo te kunnen ontsnappen.

(27) Jaarregister 1429-30, f° 4v

(28) Stadsrekeningen 1481-82 f° 380v.

(29) L. Lievevrouw-Coopman, Ontucht in het Oude Gent, handschrift G.U.B. Hs 3735.

(30) Memorieboek, 1561.

(31) J.B. Canaert, Bijdragen tot de Kennis van het Oude Strafrecht in Vlaanderen, p. 116.

(32) A. van Werveke, a.w. p. 13.

(33a) J.F. van Slobbe, Bijdrage tot de Geschiedenis en de Bestrijding der Prostitutie te Amsterdam, Amsterdam, 1937, p. 13.

Wat we ter illustratie van die gang van zaken menen te moeten aanhalen, gebeurde weliswaar niet te Gent, maar *kon* daar evengoed voorgevallen zijn.

Voor de zoveelste keer werd de Leuvense Magistraat in 1453 overstelpt door klachten uitgebracht door nogal wat bewoners van beruchte amusante straatjes. Vooral werd geklaagd over de "quader hanteringen ende onnutten ende oneersamen bedrive" gehouden door "Ydeken van Thienen met hoeren boel (hoerenwaard) Willeken de Cuypere".

De aanklagers eisten dan ook van de Overheid dat een einde zou gesteld worden aan dat "groot verdriet", aan die "scheempte" (schande, schanddaad), en aan die "scoffierichede" (schande in het vierkant) en dat de verdachten zouden gestuurd worden "ten plaetse dair sulke persone billike woenen souden".

Ons paar hoerenwaarden die voor die gedwongen verhuizing maar weinig voelden beloofden aan de Heren Schepenen dat ze eens en voorgoed vaarwel zouden zeggen aan dat "houden van oneerbaeren hanteringen" en het "verhueren van cameran aen oneerbaeren meyssens". Maar als vergelding, zegden ze, zouden ze graag de toestemming krijgen een stove te houden "inder maten als anderen die in der stat Stove t'anderen plaetsen hielden". (33b)

Ze wonnen het pleit, mochten hun herberg omtoveren in een stove, maar werden op het hart gedrukt dat een verzuwardestrafhen wachtte, mochten ze blijk geven van enige belangstelling voor hun ex-beroep. De geschiedenis vermeldt niet of de "meyssens" soms geen badmeestersen werden.

Hoe rijk Gent aan die "warme" inrichtingen geweest is, valt niet in cijfers uit te drukken. Dat ze talrijk waren en verspreid over heel de stad weten we maar al te best; dat er onder hen enkele eksemplaren van formaat voorkwamen, moge blijken uit wat volgt.

U weet dat de eerste stadsvesten verdedigd werden door 4 poorten waarvan er 2 opvallend dicht bij elkaar gelegen waren: de Braempoorde en de Walpoorte; bouwwerken die groepen waren om de uiterste zuidelijke hoek van het Portus te verdedigen. Bovendien herinnert u zich dat de boog gevormd door een eindje Opperschelde (zichtbaar aan het einde van de Zwaardsteeg) en de verlenging van het Ketelvestkanaal (aan de huidige Grote Huidevettershoek) op zijn beurt verdedigd werd door een vest die de twee genoemde poorten met elkaar verbond. Welke naam die vest oorspronkelijk gedragen heeft, weet ik niet; wel is bekend dat men ze in 1306 situeerde "an Wandelaerde" (wat betekent kleine aard of aanlegplaats) (34). Later spreekt men van "vestjen ter Wandele", "Sint-Jansveste", "Corte veste", "Aude vestken" (35). Het is klaar dat onze St.-Jansvest aan die oeroude vest herinnert.

Het Aude vestken was nog eens ekstra versterkt door een kasteel dat wegens zijn ligging "an Wandelaerde" Casteel Wandelaerd (1354) of Wandelaertskasteel genoemd werd.

Waar Diericx beweert "qu'il est probable que ce fort emprunta son nom du premier censitaire, un certain Wandelaert, qui était d'une ancienne famille gantoise" (36), laat hij voorzichtigheidshalve doorschemeren dat hij nog zo zeker niet is van wat hij verkondigt. Zou de waarheid niet eerder te vinden zijn in de omkering van het geval, te weten dat die "certain Wandelaert" zich de naam toeëigend heeft van het gebouw waarvan hij zogenaamd de eerste leenciensplichtige was?

(33b) Stoven of badhuizen in de middeleeuwen, Vaderl. Mus. III, p. 54, 1859-1860.

(34) M. Gysseling, a.w.

(35) V. Fris, a.w.

(36) Ch.-L. Diericx, Mémoires, II, p. 300, voetnoot 2.

Op welk tijdstip men in het Aude vestken of een gedeelte ervan een "stove die men eet 't casteel Wandelaert" ingericht heeft, is niet geweten. Dat deze stove in 1415 inderdaad bestond, wordt bewezen door de tekoopstelling ervan op 1 december van dat jaar, een transactie waarbij een bedrag van 18 ponden grooten tournoys gemoeid was, doch die niet doorging.

Was de eigenaar van de stove, Geraerd vander Plasche, er op die dag niet in gelukt zijn inrichting te verkopen, in november 1417 slaagt hij erin ze te verhuren aan de genaamde Pieter de Smet en zulks tegen 12 ponden grooten "te weke"(37).

Uiteindelijk moet onze Geraerd zijn badhuis toch aan de man kunnen brengen hebben want in 1444 (19 nov.) vernemen we dat Jan de Decker "heeft vercocht Janne Scoutin de helftscheede van een huus ende es eene *vrauwe-stove* gheeten 't casteel Wandelaert ... voer de somme van XVIII pt. X sch. grooten"(38). De andere helft van het steen viel onder de hamer op 17 jan. 1445 (39).

Over de materiële inrichting van genoemde stove zijn we jammer genoeg weinig of niet ingelicht. Van andere gelijkwaardige inrichtingen vermelden sommige posten wel de aard van de inboedel. Aldus een *mannen-stove* aan Onderbergen (gelegen op de hoek van het nu praktisch verdwenen Stovestraatje of Stovestege?) die eveneens tegen 12 "grooten" verhuurd werd maar waarvan meegedeeld wordt dat de "bedden, coetsen, saergen, slaeplaekene, beckine (badkuipen), hakers ende emers behoerende ter selver stove" een waarde hebben van 4 pt. 10 sch. gr.(40).

Van een enkele stove kennen we wel een meer gedetailleerde inventaris. Het betreft "Eene stove staende aen de wulfs-brugghe t' sente Jacops, (een van de bruggetjes die de Ottogracht overspande) met 37 bedden ende haerlieden hoeft-peulwen, 37 sargien, 37 orcussen, 4 groote houte beckene ende drie eemer-haeckers, eene tenine (tinnen) canne van twee stoopen, een put-eemer beslaeghen met eyser (om water uit de Ottogracht te putten?) etc."(41).

Het is deze soort van noch mannen- noch vrouwenstoven die onvermijdelijk moesten ontaarden in alles behalve hygiënische instellingen. Niet zozeer het feit dat men zich gezamenlijk met "iets" of minder dan "iets" "om het lijf" in grote badkuipen aan niet te versmaden watergenoegens overgaf was er de oorzaak van dat stoven zich hoe langer hoe meer gingen vereenzelvigen met gepatenteerde bordelen, maar wel de gewoonte het badkuip zitten te laten gepaard gaan met het verorberen van fijne beetjes en het savoueren van lekkere, maar warm makende wijntjes. En last but not least, te laten besluiten met een welkome rustkuur onder de dekens.

(37) Ch.-L. Diericx, Mémoires, II, p. 300, voetnoot 1.

(38) Ch.-L. Diericx, Mémoires, II, p. 300, voetnoot 3.

(39) Ch.-L. Diericx, Mémoires, II, p. 300, voetnoot, 3.

(40) Ch.-L. Diericx, Mémoires, II, p. 6.

(41) Ch.-L. Diericx, Mémoires, II, p. 7.

Wie de vraag zou stellen of al die verdachte huizen, het mogen "oneerbaere herberghen" of aangeprezen bordelen geweest zijn, aan uitwendige tekenen herkenbaar waren, zal jammer genoeg geen met redenen omkleed antwoord te horen krijgen. Achter heel onschuldig klinkende uithangborden zullen zich heel zeker niet zelden heel "ondadighe" praktijken schuil gehouden hebben zoals dat het geval was met de knijp "In den Inghel" (1575) (42).

In de meeste gevallen zullen de heren kroegbazen liever hun toevlucht genomen hebben tot voor iedereen doorzichtige zinspelingen of min of meer schunnige dubbelzinnigheden: In den Admirael (1687); In den verberrenden Bosch (1522); In de gulde Mauwe (1518); Int Scotelkin metten cnoppen (1515); In de Splete (1540); In de III potkins (1516); In de dry Bagninen (1538); In de tenenen Pot (1518); In de Brughloft (1687); In de gulde Conte (1515); In de Smacke (1750); In het Heersgat (1516).

Of de tappers of de hoerenkaters de gevel van hun "doeningen" behalve van uithangborden ook van uithangtekens voorzien hebben, is al evenmin met zekerheid voort te vertellen.

Aangenomen mag worden dat een uitgestoken bezem of een stok bekroond met een omgekeerde kruik voor menige klant klare taal zullen gesproken hebben. Ook in het groen gekleurde zaken — groen is steeds synoniem geweest van veiligheid en geborgenheid — een bladerbos; een bladerkrans (alias -kroon); een groene kruik; enz. Of de baas uit de "In den verd galant" (1771) het portret of het beeld van een goed bekende Franse koning uitgestoken heeft, vertelt geen enkele geschiedenis.

Zonder enige twijfel zal niemand de bedoeling van een uitgestoken kooi met een (levende?) vogel erin misbegrepen hebben(43). Laten we zeggen een lokvogel. Onwillekeurig denk ik hierbij aan de Duitse volksprent getiteld "Mulier quae Decipit Pueros" (= de jongens verleidende vrouw), (44) die ons een groen prieltje laat zien waarin een rijk uitgedoste vrouw post gevat heeft. Met de rechterhand bespeelt ze een fluit terwijl ze met de linkerhand een van haar dijen ontbloot. Vóór het prieltje heeft ze een kooi met een onmogelijk te identificeren levende vogel neergezet. Om elk misverstand uit te schakelen heeft de inventor van de gravure boven de afbeelding van de kooi de naam van de inhoud ervan neergeschreven: Ein Lock vogel. Het kan niet anders of uit alle hoeken en kanten van het landschap en zelfs uit de lucht moeten oude als jonge (muziek)?-liefhebbers naar het prieel komen lopen of vliegen. Wat na de aankomst van die levenslustigen gebeurt, kan de plaat natuurlijk niet uit de doeken doen.

(42) Zie wat dit voorbeeld betreft en de talrijke andere die volgen: N. Kerckhaert, Oude Oostvlaamse Herbergnamen, verschenen als bijlagen in "Oost-Vlaanderen".

(43) Waarschijnlijk zal men een (tortel)duif voor die rol uitgekozen hebben, ten ware men liever een patrijs achter de tralies had zien zitten. Inderdaad, was deze vogel niet sedert onheuglijke tijden befaamd wegens zijn "luxury"? In de Oudheid was die vogel dat in het Oosten en in de middeleeuwen in geen geringere mate in het Westen. Lezen we niet in een 13de eeuwse bestiaire: *Perdrix est moult tricheresse et luxurieuse. Et disent maintes gens que quand la femelle a chaude volonté elle conçoit du vent seulement*."

(44) Gravure van Joh. Christoph Hafner (1710-1720), opgenomen in W. Brückner, *Imagerie populaire allemande*. Electa, Milaan, 1969, nr. 110.

Van wat een diersoort die lokvogels kunnen geweest zijn? Wellicht waren het kwartels of patrijzen of fazanten, allemaal leden van dezelfde familie krabbers. Aanzag men heel lang geleden de kwartel niet als het symbool van de "warmbloedigheid"? Niet zomaar voor de lol klinkt het Franse gezegde "chaud comme une caille". Bovendien vergeleek men "une femme galante" wel eens met "une caille coiffée". Wat de patrijs betreft is het alom bekend dat "pour l'amour et la liberté, il était plus chaud qu'une caille". Willen we in de tijd en in de ruimte enkele passen achteruittreden en bij Oud-China te rade gaan, dan zullen we vernemen dat men daar de roep van de patrijs aanzag als een waarachtige liefdesuitnodiging. De Kabielen (een Berbersstam in Noord-Afrika) blijken nog beter op de hoogte van de gang van zaken te zijn, want uit het patrijzenvlees plachten ze een liefdedrank te brouwen. Zelfs de kristelijke traditie vermocht het niet aan de magische kracht van de rare vogel te ontkomen, want koos ze die niet als zinnebeeld van de bekoring, met andere woorden van de inkarnatie van het Kwaad-met-een-hoofdletter?(45)

In de praktijk zal wel om het even welke gevederde klant als waardige lokvogel mogen fungeren hebben.

Wilt u een vogelkooi bemand met een levende (lok)vogel zien zwieren en zwaaien boven de ingangdeur van een druk bezochte amusementsgelegenheid, bekijk dan het aan de Antwerpse schilder Jan van Hemessen (Hemiksen ±1500 — Haarlem ±1563) toegeschreven schilderij(46) dat de gelagkamer van bedoelde gelegenheid voorstelt, gevuld met ijverig vrijende paren. Op de achtergrond, in een soort alkoof, wordt nog wat bloter gevrijd, terwijl nog een ander paar, dat even te voren op de verdieping bedrijvig geweest is, de stijl ladder afdaald. Wat een "zoldermeysen" uit een raam hangt te doen is uit haar houding niet op te maken. Wellicht de alkoof-bezitters bespieden? Of een mogelijke klant naar boven trachten te lokken?

Wat ons beslist in het ongewisse doet rondtasten, zijn de talrijke graffiti waarmee een muur letterlijk bedekt is. In wit of in zwart uitgevoerd, hier volledige regels schrift, daar alleenstaande woorden (met moeite ontcijfert men de woorden *das die Dochter*): voorzeker ontboezemingen van klanten of passanten. Bepaald merkwaardig zijn de op huismerken of sibtetekens lijkende krabbels die vooral boven de deur aangebracht zijn. Getuigenissen van ongeletterden? Iets meer zeggend zijn de "kooldragerkens" die zowel op de deur als op de muur ingekorven zijn. Het scheelt niet veel of men zou gaan denken dat onze 16de-eeuwse muur "chroniqueurs" in de leer geweest zijn bij hun Romeinse voorgangers die daaromtrent 2000 jaar geleden de wanden van hun "lupanars" verwarden met in hun dagboek neergeschreven notities.

Ook onze onvolprezen Brueghel was de symboliek van *kruik* en *vogelkooi* niet onbekend. Hangt achteraan de "hellewagen" die hij in het centrum van zijn schilderij "De Triomf van de Dood" geplaatst heeft geen kruik? En is daar geen vogelkooi waaruit een duivel zwarte vogels laat ontsnappen? "Een kruik die losbandigheid en ontucht symboliseert en een kooi met vogels wat betekent dat we met een bordeel te maken hebben" (46a)

Dat de faam van de kooi of *muut* maar om zo te laten was wordt ten overvloedige bewezen door een passus in de "Schoone Historie van Mariken van Nimweghen" (Pauwels Stroobant, Antwerpen, 1615). Als Marikens oom, ongerust wegens het wegblijven van het *meisje*, op informatie gaat bij zijn schijnheilige en kwaadsprekende zuster, die N.B. de

(45) "Perdrix est moult tricheresse et luxurieuse. Et disent maintes gens que quand la femelle a chaude volonté, elle conçoit du vent seulement" leest men in een 13de-eeuwse bestiarium. Zie tevens "Dictionnaire des Symboles, Paris, 1969.

(46) Bewaard in het Berlijns Dahlem-museum, gereproduceerd in "Hannelore Sachs, La Femme de la Renaissance", Leipzig, 1970, blz. 111.

(46a) J. Schippers, De Triomf van de Dood, Spiegel Historiae, 1975, blz. 587-589.

indirekte oorzaak van 's meisjes wangedrag, antwoordt de vrouw : " Ic schat zij iewers in een camer gemuyt sy, Daer men sulcke tijckens om een grootken speet ".

De meer dan gezouten zinspeling laat aan duidelijkheid niets te wensen over : Mariken zou in een kamer of muit zitten, waar voor een paar centen in kuikentjes (geen metalen) spitten gestoken worden; dus dingen die alleen maar in bordelen thuis horen.

Een Hollandse kunstbroeder en tijdgenoot van Brueghel, Pieter Aertsen alias Aerts., vergat al evenmin een beroep te doen op een vogelkooi om de zin en de betekenis van zijn schilderij " Boerengezelschap bij de Haard ", ook wel " De Kannekijker " genoemd, bloot te leggen. Zowel de buiten de ingang van het vertrek bengelende grote kooi als de paplepel waarmee het vrouwspersoon dreigend omgaat, pleiten ervoor dat het werk geen huiselijk tafereel voorstelt, maar integendeel een interieur waar men gewoon is in kannen te kijken(46b). Van lokvogels gesproken. Waren deze beestjes de enige kenmerken om een " slecht "huis aan te wijzen? Ongetwijfeld speelde de bezem een gelijkaardige rol. Betekende ten onzent de zegswijze " De bezem uitsteken of uithangen " niet zoveel als " feestvieren en pret maken in al zijn schakeringen " ? Bekijk Brueghels Spreekwoordenschilderij (Berlijn, Dahlem-Museum). Waar een bezem uit een dakraam steekt is een elkaar kussend paar te ontwaren : 't Isser kermis oft een Bruyt, Want den beessem steeckter uyt(47).

Had men ergens een bezemsteel uitgestoken, bekroond met een omgekeerde, uiteraard ledige kruik, zoals we er een kunnen zien op Jeroen Bosch' schilderij " Het Narrenpak " (Louvre, Parijs), dan maakte men het zodoende duidelijk dat het er binnenshuis zeer plezierig aan toeging.

En als de omgekeerde kruik, ditmaal hangend aan een touw, vergezeld was van een wat verder bengelende vogelkooi, zoals we die op een ander werk van Bosch " De Landloper " (Museum Boymans-Van Beuningen, Rotterdam) kunnen bemerken, wordt aldus de kijker diets gemaakt dat de pret gebeurt in een huisje van plezier(47a). Terloops trekken wij uw aandacht op het bord, dat het huis in kwestie uitsteekt, een gans. Omdat deze vogel ook al iets symboliseert, met name een boel dingen die te pas komen bij huwelijksgeluk en huwelijkstrouw. En, wat speciaal de gehuwde man betreft : een " mari ensorcelé qui ne voit que par les yeux de sa femme ".(Jean-Paul Clébert, Bestiaire fabuleux, Paris, 1971).

We moeten de uitbarsting van de Franse Revolutie (of liever de nasleep ervan) afwachten om iets aan de image van de prostitutie te zien veranderen. Nauwelijks was de Bastille gevallen of de talloze scharen " folieuses ", " ribaudes ", " filles de vie bordelière ", " paillardes " of hoe de eerbare Pariennes hun zondige zusters ook noemen mochten(48), dachten warempel dat het gebeurd was. En dat ook ZIJ hun rechtmatig aandeel van de pas verworven " liberté " zouden ontvangen.

(46b) Museum Mayer van den Bergh, Catalogus I, Antwerpen, 1966, afb. 36.

(47) J. Grauls, Volkstaal en Volksleven in het werk van Pieter Brueghel, Antwerpen-Amsterdam, 1957.

(47a) D. Th. Enklaar (Uit Uilenspiegel's Kring, Assen, 1940) merkt terecht op : " Maar het suspecte karakter van de gelegenheid wordt buiten elken twijfel gesteld door de mand met den vogel, die naast de deur hangt ". Mij meegedeeld door de heer J. Schippers.

(48) Dat de Franse taal ongemeen rijk is aan synoniemen van het weinig voornaam klinkende " putain " hoeft waarachtig niet bewezen te worden. Hoe groot dat aantal zinverwante namen wel kan geweest zijn heb ik niet nagegaan. Voorzeker zullen die bij vele dozijnen te tellen zijn. Wat het op dit gebied zoveel fatsoenlijker Nederlands betreft laten we liever onvermeld om met zoveel te meer gerief een kijkje te gaan nemen bij onze oosterburen die — u gelooft mij of u gelooft mij niet — Marianne's onderdanen met ik weet niet met hoeveel lengten in het tituleren vrolijk voorbijkoersen. Heinz Küpper getrooste zich namelijk de moeite uit te pluizen op hoeveel verschillende manieren men in zijn taal een " Dienerin der Liebe " kan noemen. Hij vond er meer dan vijfhonderd die hij allemaal een plaatsje gunde in zijn " Wörterbuch der deutschen Umgangssprache ". Een handvol eksemplaren moge ik als curiosa uit de hoge stapel pikken : Amüsiermatratze, Autoliebchen, Chaiselongue-Akrobatin, Geldkatze, Peniszange, Schlitzdragoner, Stundenbraut, en schrik niet : Gonokokkenmutter-schiff:

Helaas ! Kwelijk bekwam het hun, want alras bleek het dat de Republiek nog minder gediend was met de activiteiten van het leger lichte dames dan het (voorlopig) opgedoekt Koninkrijk. Vooral gedurende de korte tijdspanne dat Robespierre het voor het zeggen had, hadden ze maar luttel wind in de zeilen. Inderdaad, werd niet reeds vóór het jaar II van de Republiek een dagorde gestemd (24-4-'93) die er niet om loog : " L'Assemblée générale, considérant que l'épurement des mœurs est d'une absolue nécessité dans la république et plus particulièrement parmi les personnes du sexe, (. . .) désirant arrêter les malheurs incalculables de la dissolution des mœurs, occasionnés par la lubricité et l'immodestie des personnes du sexe féminin, (. . .)" schaft in een handomdraai het zg. oudste aller vrouwelijke beroepen af(49). Het Palais-Royal, inmiddels Palais-Egalité geworden, het vanouds meest geliefkoosde rendez-vous van de Parijse schonen, wordt prompt gesloten en de jacht op het naar alle windstreken vluchtend wild meteen ingezet. Uitgezonden patrouilles, minutieuze huiszoekingen en uitgelokte verklikkingen zorgen ervoor dat de met aardse venussen volgepropte karren weer naar de gevangenis kunnen bollen. Op die manier was men er van overtuigd dat " le dernier reste de 14 siècles de corruption et d'esclavage monarchiques " eens en voor immer naar het rijk van de vergetelheid geëxpedieerd was.

Helaas ! Pas had de Rode-Terreurman er bij manier van spreken " het bijltje bij neergelegd " (28 juli 1794), of het Palais-Egalité wierp zijn hekken weer waggewijd open met al de gemakkelijk te raden gevolgen van dien. Kortom, de toch zo revolutionaire afschaffing van het betaalde-liefde-bedrijf diende de plaats te ruimen voor een beschamende erkenning ervan. Een erkenning die men weldra als corollarium een pracht van een reglementering zou opsolferen.

Een reglementering opsolferen ? Gemakkelijker gezegd dan gedaan ! Want niet eerder dan dat het Directoire (26 okt.'95 tot 9 nov. '99) goed en wel geïnstalleerd was, kwam men ertoe het ding in een ietwat gepaste vorm te gieten. Wat waren tenslotte prostitutie en prostituée ? Dus maar geprobeerd van die twee lelijke woorden een aanneembare omschrijving te verzinnen. Eens zover geraakt was het zaak de vrouwen met een juridisch statuut te begiftigen. Vervolgens de arbeidsvoorwaarden van diezelfde eva's in een rijtje te plaatsen. Daarna terloops te denken aan de onvermijdelijke, maar de Eerbiedwaardige Overheid zeer nauw aan het hart liggende belastingsaanslag. Waaraan ten slotte de meeste aandacht besteed werd, was het niet eenvoudig probleem der lokalisering van der meiden arbeidsveld. Dit natuurlijk met het oog op het in het leven roepen van een zo doelmatig mogelijk fungerende geneeskundige controle.

Meer dan ooit was deze controle broodnodig want voordien was de verbreiding van de venerische ziekten zo onrustbarend geweest en de gevolgen ervan zo rampzalig. Vooral in de rangen van het leger zouden ze, die ziekten, meedogenloos huis houden. Om maar één enkel voorbeeld uit de vele aan te halen : het volstond op zeker ogenblik dat een legerafdeling, op doortocht door Luik, moest ervaren dat maar liefst de drievierde van haar getalsterkte " liefdevol " aangetast was door de vreselijkste aller geslachtsziekten.

(49) J.J. Servais — J.P. Laurend, a.w. p. 195.

Tot een afgeronde codificatie van het geval bracht het Directoire het evenwel niet. Het had er de tijd of wellicht de macht niet voor. De man die inzake codificeren van wangen wist, meneer Napoleon, zal zich haasten het zaakje een paar weken vóór zijn keizerskroning (2 dec. 1804) op te knappen. Hoe? Vanzelfsprekend door het uitvaardigen van een politiereglement. Voortaan zullen de "filles" verplicht zijn hun beroep in vaste woongelegenheden uit te oefenen. Dat betekent de geboorte van "la maison de tolérance", een uitdrukking die u zomaar niet kunt verdietsen. Later spreekt men ook van "maison publique" (publiek huis). Vandaar de naam van "femmes ou filles publiques" (publieke vrouwen, geen publieke meisjes). Dat klinkt alvast zachter, en, als u wilt, vriendelijker dan "putains" of "hoeren". Een waarlijk schilderachtige maar al evenmin te vertalen etiket is "maison close". Toen op aandringen van Marthe Richard de officiële afschaffing van de prostitutie een feit geworden was (4 april 1946) kon de Parijse spotvogel in alle toonaarden uitgalmen "qu'on avait fermé les maisons closes".

U ziet van hier dat onze gewesten, waarover de Keizerlijke Corsikaan het ook voor het zeggen had, van hetzelfde laken een pak kregen. Het was dan ook maar natuurlijk dat het Gents Stadsbestuur (in 1809) met de nodige vertraging met een "Réglement sur la Prostitution" voor de pinnen kwam. Een reglement dat trouwens, ik weet niet hoe dikwijls, ofwel zou hernieuwd ofwel min of meer gewijzigd uitgegeven worden.

Waarmee dat reglement zich zo al bezig hield?

De publieke vrouwen van de stad en omgeving werden verplicht zich op het politiekommissariaat van hun wijk aan te melden om "ingeschreven" te worden in een bijzonder register dat iedereen van meet af aan *hoerenboek* noemde. Genoteerd werden de naam, de voornaam, het adres en de persoonsbeschrijving van de plezierige dames. Om met geen lege handen naar huis te moeten gaan kregen ze een kaart waarop o.a. hun inschrijvingsnummer vermeld stond; een kaart die ze steeds bij zich dienden te hebben. Dit met het oog op eventuele politiekontrolé. Vanaf dit commissariaatbezoek waren ze *gekarteerd*, waren ze *gekarteerde* vrouwen.

Bovendien waren ze verplicht om de tien dagen te verschijnen voor een geneeskundige dienst die waargenomen werd door niet de eerste de beste eskulaap; aangezien we vernemen dat mensen als dokter J.B. Van Lokeren(49a) (member van den municipaelen raed, liefbrugge) en Prof. Dr. chirurg J.F. Kluyskens(49b) (eveneens member van den municipaelen raed, lange meire) met die zo delikate als ondankbare taak belast waren. Enige jaren later zal ons aller bekende dokter-dichter-toneelschrijver H. van Peene kollega Kluyskens'

(49a) Jean-Baptiste van Lokeren (1764-1841). In 1789 dokter in de medicijnen (Leuven). Van 1798 tot aan zijn dood gemeenteraadslid. Was daarenboven gedurende vele jaren provincieraadslid en lid van de Bestendige Deputatie. Hij bracht het tot hoofddokter van het Bijlokehospitaal. Hij was de vader van August van L. (1799-1872) de redder van de ruïne van de St.-Baafsabdij.

(49b) Joseph-François Kluyskens (1771-1843). In 1794 (zonder diploma) majoor-heelmeester in het Hollandse leger. In 1796 heelmeester in het Bijlokehospitaal. In 1797 gehecht als prof. aan het Collegium Medicum. In 1802 prof. in de ontleedkunde. In 1819 verwierf hij bij ministerieel besluit het diploma van dokter in de geneeskunde en heelkunde. In 1839 rector van de Universiteit. Werde vereerd met het ridderorde van de Ned. Leeuw en van Leopold. Hij was een der allereersten die ten onzent de koepokinenting in toepassing bracht.

stoel komen bezetten. Om zich te konformereren met de wet van 6 maart 1818 op de openbare gezondheid benoemde de Gemeenteraad in 1827 een commissie om " het thans vigerend stedelijk reglement betreffende de politie der zoogenaamde publieke huizen en publieke vrouwen " te herzien en bij te werken.

Tijdens de Gemeenteraadszitting van 21 januari 1828 werd het door de Commissie opgesteld verslag voorgelezen en goedgekeurd.

Het nieuw reglement dat 28 artikelen telde was in feite niet meer dan de bevestiging van dat van 15 juli 1809.

Uitdrukkelijk wordt gesteld dat " elk die reeds een zoogenaamd publiek huis heeft of ook naar de dagteekening dezer wensch te openen, zich, onder overlegging van een schriftelijk verzoek moeten vervoegen bij de Directie van Politie (= hoofdkommissaris) welke na bekomen autorisatie van het Bestuurskollegie (= Kollege van B. en S.) het benodigde verlof zal verleen. Ten einde van het jaar zal de vernieuwing des verlofs moeten aangevraagd worden ". De " kaart " wordt vervangen door een boekje of een " carnetje " dat slechts voor één enkel jaar geldig is. Dit boekje " zal op de eerste bladzijde behalve het doorlopend nummer inhouden het zegel en de handteekening van de Directie van Politie, diens paraphure, (paraaf) voor ieder verder bladzijde, de voor- en toenaam, geboorte en woonplaats nevens de persoonsbeschrijving van de houdster alsook het publiek huis waaraan zij verbonden is en eindelijk hare eigen handteekening *indien zij schrijven kan of een merk om zulks te vervangen* ". Het is om zich af te vragen of er niet meer boekjes met kruisjes dan " carnetjes " met handtekeningen in omloop zullen geweest zijn !

Veel belang wordt gehecht aan de geneeskundige onderzoeken die voortaan om de week plaats hebben en gebeuren " ter vizitekamer in Stadsdepot " (= Mammelokker). Hoeft het gezegd dat er flink met boetes gegooseld wordt : 5 gulden langs hier, 7 gulden langs daar. Blijken de vrouwen te onbemiddeld om die boetes te betalen, dan vergoeden ze iedere gulden met een dag gevangenis.

Van 1844 dagtekt de oprichting van het Gesticht der Boetvaardige Dochters, in het leven geroepen door de Bisschop Delebecque en onderhouden door de Zusters van Liefde. Op te zoeken aan de St.-Lievenslaan. Doel van de inrichting : de heropvoeding van gewezen — in menig geval gestrafte — " zondaressen " Wat oneerbiedig werd het klooster door het volk bij voorkeur " oesterput " genoemd(50).

Wat in de 15de, 16de en 17de eeuw zo herhaaldelijk gebeurd was herhaalde zich in de maand augustus van het jaar 1849 op geen minder veelzeggende manier : verontwaardigde inwoners van de Veldstraat en omgeving stapten kordaat naar het Stadhuis om te eisen " que les maisons de débauche établies au milieu de la ville soient supprimées pour être concentrées dans un quartier isolé ".

De vroege burgervaderen weigerden vierkant de nochtans gerechtvaardigde wenssen van de boze petitionarissen in te willigen. Konden de gewraakte etablissementen van plezier misschien geen eeuwenoude vrijbrieven

(50) L. Lievevrouw-Coopman, Gents Woordenboek.

voorleggen ? En, wat meer is, genoten ze soms niet sedert lange jaren van geen wezenlijke, ja, officiële bescherming vanwege menig hooggeplaatst raadslid ? De heren konden beloven dat men in het vervolg tegen overtreders en overtreedsters van de stedelijke wet bepaald drastisch zou optreden en zo nodig met de grootste strengheid bestraffen. En om te tonen dat het menens was zetten ze zich aan het bestuderen van het in 1828 opgesteld en sedert dien in zwang zijnde " Reglement op de Prostitutie ".

Reeds op 21 dec. 1850 vermochten ze de vruchten te plukken van hun arbeid door op die gedenkwaardige dag de zoveelste uitgave van het Reglement enz. goed te keuren.

M. VAN WESEMAEL
(vervolgt)

Lijst van corrigenda bij de bijdrage van Dr. S. TOP " Bedenkingen en wensen bij het sprookje van DE DRIE WENSEN "

OVZ. L 5 (1975), p. 207-216

- p. 208, r. 12 : " *Les contes populaires de la Flandre* "
idem, r. 15 : volksverhaal Vlaams
idem, r. 18 : " *Vlaamsche sprookjesthema's* "
idem, r. 19 : *Romaansche en Germaansche cultuurstromingen*
- p. 209, r. 19 : prestige
idem, r. 30 : geïntegreerd
idem, voetnoot 11, r. 3-4 : slechts eenmaal ' dit '
- p. 211, r. 7 : schrappen van ' dus '
idem, voetnoot 22, r. 1 : Wünsche
idem, voetnoot 22, r. 2 : Freundesgabe
- p. 212, r. 32-33 : dramatische
idem, r. 37 : handelwijze
- p. 214, voetnoot 21, r. 1 : heeft
idem, voetnoot 21, r. 2 : *Voksvertelsels*
- p. 215, voetnoot 35, r. 4 : Verder
idem, voetnoot 41, r. 1 : niemand

Tabel tussen p. 214-215 : m.b.t. var. 1 : Wodana; var. 5 : (geldzucht); var. 13 : beursje met geld dat nooit leeg wordt; var. 20 : geld tellen (vrouw) (41).

EEN NIEUW VOLKSSPEL VOOR VOLWASSENEN

HET KNIKKEREN OP DE ENGELSE MANIER

Brugge is in ons land de bakermat van een nieuw volksspel voor volwassenen, nl. het wedstrijdknikkeren op de Engelse manier.

In Engeland bestaat deze sport reeds ettelijke jaren. Ze is ontstaan door een eigenaardige liefdeshistorie. Twee jonge mannen geraakten verliefd op de dochter van het café *The Greyhound* te Crawley (tussen Londen en Brighton). Zij zelf had geen voorkeur; ze had beide lief. Wedstrijden voor haar in het hardlopen, het snelfietsen, het zwemmen en het worstelen leverden maar geen winnaar op. Teneinde raad werd er geknikkerd, wie won kreeg de bruid(1).

Alzo wèrd te Crawley het knikkeren door volwassenen een traditie. Een knikkermaatschappij *The British Isles Marbles Association* kwam tot stand. Ook richt er de wereldfederatie *World Marbles Board of Control*(2) in *The Greyhound*, die ondertussen gemoderniseerd werd, jaarlijks op Goede Vrijdag de *World Marbles Championship* in.

Afb. 1.— Aktiviteit aan *The Greyhound* te Crawley met het wereldkampioenschap knikkeren op Goede Vrijdag 1976.

(Foto :Brugs Handelsblad)

(1) Verteld door Engelsman Alan Smith aan Willy Mitchell uit Brugge, zonder evenwel namen noch data te willen opgeven. Vermoed wordt dat Alan Smith de overwinnaar was.

(2) Incorporated in Crawley Round Table N° 377.

Bruggeling, de heer Willy Mitchell, organisator van de folkloremarkten te Brugge (Dyver) trok voor enkele jaren naar Crawley om te zien hoe er professioneel geknikkerd werd. Die mannen daar, zegt hij, behalen effecten waarbij Raymond Ceulemans(3) aardig zou van opkijken.

Bij zijn terugkomst in Brugge liep hij met de gedachte rond, om ooit te beginnen in Brugge, dergelijke maatschappijen en wedstrijden te organiseren. Tijdens de braderiedagen van Brugge's oudste deel, nl. langs de Dyver, op zaterdag 6 en zondag 7 september 1975, waarvan Willy Mitchell de organisator is, werd als attractie een knikkertornooi gehouden. Een vooraanstaande bons uit Crawley, Alan Smith, kwam naar Brugge afgezakt om de nieuwe Brugse knikkermannen met raad en daad bij te staan. Het spel verliep met ploegen van vijf man.

Negen ploegen boden zich aan. Een ploeg van de parochie Sint-Gillis (Brugge) behaalde de zege. Individueel kampioen 1975 van de Stad Brugge werd de heer Wardenier. Ter gelegenheid van deze wedstrijd werden trofeeën uitgereikt, o.a. een knikkerende hand uit gebakken aarde gemaakt door de Brugse kunstenaar Jef Vandecaesbeek(4).

De demonstratie op de Dyver sloeg in. Knikkermaatschappijen met Vlaamse of Engelse titel kwamen tot stand, o.a. De Tonnekesbutter(5), De Brugse Strangers, de Suzuki's Butters die tot voorbereiding voor de deelname aan het wereldkampioenschap 1976 te Crawley zich wekelijks van 14 februari tot 20 maart 1976 oefenden. De winnende ploeg die op 20 maart uit de bus kwam, zou de Belgische kleuren op Goede Vrijdag 16 april 1976 in Engeland verdedigen.

Met van kou verkleumde vingers werd er duchtig op los geoefend om de hoop knikers uiteen te doen spatten. Wegens de korte oefenperiode en omdat de techniek nog diende bijgewerkt te worden, kwam er geen individuele ploeg uit de bus.

Een ploeg gevormd met de beste spelers van elke maatschappij kaapte toch de vijfde plaats op de elf van het wereldkampioenschap te Crawley weg(6).

Het professioneel knikkeren gebeurt in open lucht op een perfect horizontaal geplaatste betonnen cirkelvormige plaat van 1,80 m à 1,90 m diameter, zie afb. 2. Het speeloppervlak mag niet meer dan 100 mm en niet minder dan 60 mm boven het grondoppervlak uitsteken. De plaat wordt met een gelijkmatig laagje fijn zand van 2 à 3 mm dikte bestrooid, dat men na elke ronde opnieuw effen strijkt.

(3) Belgisch kampioen biljarten.

(4) W.P. Dezutter, *Knikkerstornooi te Brugge*, Brugs Ommeland, Sint-Andries-Brugge, XVI (1976), nr. 1, 53-54.

(5) Eng. *butt* : doel(wit), mikpunt.

(6) Meegedeeld door de heer Willy Mitchell.

Er komen knickers en stuiters bij te pas. Knickers(7) zijn bollen van gebakken klei of van glas met een doormeter van minimum 12 mm en maximum 16 mm. Bij elk spel geschiedt vooraf een controle met een kaliberplaat. De knickers zijn eigendom van de maatschappij.

De stuiter of de bol waarmede de deelnemer knikkert, is vervaardigd uit gebakken klei, glas of porselein. Elke speler beschikt over zijn eigen stuiter die maximum 19 mm doormeter meet en die vóór de aanvang van het spel eveneens met een kaliberplaat wordt gecontroleerd. Geen verwisseling of vervanging van de stuiter mag gedurende de partij geschieden, tenzij met de uitdrukkelijke toestemming van de scheidsrechter. De meest effectgevende stuiters zijn die vervaardigd uit porselein. In Engeland maken de spelers de stuiters zelf. Daarvoor gebruiken ze resten van oude wastafels of toiletpotten die ze geduldig op de gewenste doormeter vijlen.

Negenenveertig knickers worden aaneengesloten met de Guzzinta of pasplaat in 't center van de speeloppervlakte geschikt, zie afb. 2.

Het komt er op aan om voor het eerst vijftwintig van de negenenveertig knickers met de stuiter uit de ring te krijgen. Het kiezen van een oneven aantal van negenenveertig knickers heeft een reden. Indien in het uitzonderlijk geval alle knickers van de ring worden geknikkerd, dan kunnen beide ploegen nooit elk een even aantal knickers weggejaagd hebben met het gevolg dat er een winnaar is, wat met een even aantal knickers niet het geval zou zijn.

Afb. 2. — Promotor Willy Mitchell centreert de negenenveertig knickers juist in het center van het speeloppervlak. Het spel kan beginnen.

(Foto : Het Laatste Nieuws)

- (7) Vanaf de achttiende tot begin van de negentiende eeuw, was Duitsland het centrum van 's werelds knikkerhandel. Toen werden de knickers gemaakt uit stukjes *marmer* die na het hakken overbleven. Vandaar ook het gewestelijk woord *marbels*. Later werden de knickers in massaproductie vervaardigd uit glas, tot zelfs exemplaren met binnenin gekleurde strepen. Een ons bekende knickersfabriek is *Belga Marbles*, gevestigd te Roosendaal (Ned.).

Per speelveld fungeren een scheidsrechter met onherroepelijk beslissingsrecht, een schrijver en een of meer knikkerrapers.

Bij klubwedstrijden wordt gespeeld tussen twee ploegen. Een ploeg is samengesteld uit zes spelers; één ervan wordt als kapitein aangesteld. De aanduiding van de tegen elkander optredende ploegen geschiedt door loting door middel van naambriefjes die in een recipiënt samengebracht worden. Een aan te duiden persoon neemt een briefje, één voor één. De briefjes per twee vormen de tegen elkander spelende ploegen.

Om te beslissen welke ploeg met het spel van wal steekt, past men de neusafworp toe. De scheidsrechter trekt met de vinger, zo dicht mogelijk bij de maximumdoormeter een streep in het dekzand van het speelveld. Elke kapitein zal om beurt boven de streep rechtopstaan met zijn stuiter geklemd tussen duim en wijsvinger en tegen de top van de neus aangedrukt. De kapitein wiens stuiter het dichtst bij de lijn terecht komt, heeft optie voor de opgang, d.w.z. hij mag zelf opgaan of hij mag de tegenpartij de eer geven.

De kapitein bepaalt de orde van opgang van zijn spelers die gedurende de partij niet mag gewijzigd worden. De eerst speler van de ploeg A wordt gevolgd door de eerste speler van de ploeg B en zo verder.

De opgang gebeurt geknield vanaf de ringboord met de kneukels van de speelhand steunend op de rand van de ring, zie afb. 3. Daarna spelen de deelnemers in de ring vanaf de plaats waar de stuiter halt hield. Wanneer een speler oordeelt dat de ligging van zijn stuiter hem belet om op ordentelijke manier te schieten, mag hij zijn stuiter wegnemen; zijn beurt is voorbij. Zo de stuiter een speler ontglipt, is zijn beurt eveneens voorbij.

De overige leden van elke ploeg vertoeven in afwachting van hun beurt op zitplaatsen, stoelen of banken, op een minimum afstand van drie meter van de rand van de ring, zie afb. 3. Elke speler die zonder toelating of om 't even welke reden zijn zitplaats verlaat of zich met het spel bemoeit, krijgt een publieke waarschuwing van de scheidsrechter. Drie dergelijke waarschuwingen aan een en dezelfde speler hebben de uitsluiting voor gevolg.

De goede manier om met de stuiter te schieten is als volgt : de kneukels van de hand rusten op het speelveld, de handpalm opwaarts gekeerd; de kromming van de wijsvinger vormt een steunholte of wieg voor de stuiter; de duim vindt zijn plaats achter de kromming van de middenvinger. De duim die als katapult fungeert, schiet de stuiter vooruit.

Tal van mogelijkheden doen zich voor :

- de stuiter blijft op het speelveld en heeft een of meer knikkers buiten de ring gestoten, score : één punt per knikker buiten de ring;
- de stuiter blijft op het speelveld, doch zonder een knikker buiten de ring te stoten, score : nul;
- de stuiter geraakt buiten het speelveld, hetzij door de speler zelf, hetzij door toedoen van de tegenpartij. De buitengestoten stuiter neemt geen deel meer aan het spel.

Afb. 3. — Algemeen gezicht op de wereldkampioenschappen te Crawley op Goede Vrijdag, 16 april 1976, waaraan de Bruggelingen deelnamen.

(Foto : Brugs Handelsblad)

Worden als foutief beschouwd :

- het **doorstoten** of iedere voorwaartse of andere bevoordelige beweging van 's spelers schiethand; de hand moet onbeweeglijk blijven;
- het **stelen** of iedere andere poging van de speler om te schieten vanuit een andere stand dan van waaruit zijn stuiiter ligt;
- het **blokkeren** of elk contact, vrijwillig of niet, door een speler of diens kledingstuk met een knikker of met zijn eigen stuiiter die in beweging is.

Zo de scheidsrechter beslist dat een schot foutief is, zal elke buitengesloten knikker terug in de ring worden geplaatst zo dicht mogelijk bij het middelpunt. Elke stuiiter van de tegenpartij die op foutieve wijze buiten de ring terecht komt, wordt aan deze partij terug overhandigd. Is het de stuiiter van de speler zelf, dan wordt hij uitgesloten. Een foutief schot kan geen punten opleveren, de speelbeurt is voorbij.

De stoten kunnen soms zo hevig zijn dat een knikker of een stuiiter breekt. Dan wordt als volgt te werk gegaan :

- wanneer een knikker gedurende het spel breekt, zal de plaats van het grootste brokstuk, binnen of buiten het speelveld terechtgekomen, beschouwd worden als de plaats waar de knikker tot stilstand kwam. Is de plaats in de ring, dan wordt het brokstuk vervangen door een nieuwe knikker. Indien de knikker derwijze gebroken is dat het onmogelijk blijkt een onderscheid tussen de brokstukken te maken, dan wordt de knikker als buitengesloten beschouwd;

- wanneer de stuiter gedurende het spel breekt, wordt de plaats van het grootste brokstuk, of het zich binnen of buiten de ring bevindt, beschouwd als de plaats waar de stuiter tot stilstand kwam. Met toestemming van de scheidsrechter mag de betrokken speler verder knikkeren met een andere stuiter, na controle met de kaliberplaat. Is de stuiter derwijze gebroken dat het onmogelijk blijkt het grootste brokstuk te bepalen, dan wordt de stuiter geacht zich buiten het speelveld te bevinden.

Afb. 4. — De Brugse deelnemers wachten te Crawley op de scheidsrechter voor het plaatsen van hun negenenvestig knikkers. Achteraan links zien we het scorebord met de uitslag van de vorige ronde, rechts de zitplaatsen 1, 3 en 5 voor de mededingers. (Foto : Brugs Handelsblad)

Bij elk speelveld hoort een scorebord waarop een verantwoordelijke duidelijk en goed zichtbaar de behaalde punten per speler en per ploeg noteert, zie afb. 4.

Individuele wedstrijden hebben plaats in twee rondes te betwisten door twee spelers. Alle voorschriften zoals neusafworp, controle en breuk van knikkers en stuiters, enz. zijn van toepassing. Indien op het einde van de twee rondes de spelers elk vijfendertig punten zouden behaald hebben, dan houden ze een "belle" of herkansing met dertien knikkers. De speler die het eerst zeven punten behaalt, wint.

Het internationaal kampioenschap wordt, zoals hierboven aangehaald, telken jare op Goede Vrijdag gehouden te Crawley in Engeland. Alle voornoemde voorschriften zijn er van kracht, uitgezonderd dat een ploeg slechts vier spelers telt, dit wegens tijdsbeperking van het spel.

*
**

De heer Willy Mitchell heeft een Belgische Knikkerfederatie opgericht, met zetel te Brugge, Oude Gentweg 7, en aangesloten bij de *World Marbles Board of Control* te Crawley.

Tal van bladzijden bevatten de reglementen. De laatste *Spelregels*, 13 artikelen, zijn verbeterd, goedgekeurd en aanvaard geworden door de W.M.B.O.C. in maart 1976.

De knikersport op de Engelse manier kent geen diskriminatie. Zowel ploegen samengesteld uit vrouwelijke leden als gemengde ploegen treden op. Knapen en meisjes vanaf veertien jaar mogen tot een ploeg toetreden; bij eventueel mededingen aan de internationale kampioenschappen is de volmacht van de ouders vereist. De kapitein van een ploeg moet tenminste achttien jaar oud zijn.

In Brugge floreren, in september 1976, reeds een 8-tal klubs die zich strikt aan de voorschriften houden, te weten :

- De Tonnekesbutters
- De Brugse Strangers
- De Suzuki's Butters
- De Bolleketters(8)
- De T.D. (Technische Dienst Stad Brugge)
- Oud en Jong
- De Breughelaquariumvrienden (verkort : De 27-ers = aantal letters)
- De Onafhankelijken.

7

Thans ondernemen de ploegen propagandatochten ter vulgarisatie van het wedstrijdknikkeren. Tal van gemeenten kregen reeds een bezoek. De tochten oogsten sukses want volgende maatschappijen kwamen tot stand :

- Blankenberge : — The Buckx
— Scarphout
- Lombardsijde : — De Onafhankelijken (Middenstanders)
— De Puupperokers
- Oedelem : — De Rembrandt's Knikkereraars.

Op zondag 12 september 1976 organiseerde de Belgische Knikkerfederatie de eerste nationale kampioenschappen te Brugge in het Stedelijk Sportcomplex RUST-ROEST, Zuidervaartje aan de Dampoort.

Onder het kennersoog van twee Britse ploegen kampten zeven ingeschreven ploegen nl. De Tonnekesbutters, De Brugse Strangers, De Breughelaquariumvrienden, De Bolleketters, De Onafhankelijken, De Suzuki's en de Vikings, om het eerst de vijftientig van de negenenveertig knikers uit het speelveld te "butten". De finale tussen de Brugse Strangers en de Tonnekesbutters eindigde op een 24-25 score.

De Tonnekesbutters werden dus kampioen en zullen België vertegenwoordigen op de kampioenschappen 1977 die traditioneel te Crawley op Goede Vrijdag worden gehouden. Het ging er gezellig, flegmatiek en typisch Brits aan toe.

(8) Naar de naam van de grote knikker : bolleket.

De uitbreiding van de Belgische Knikkerfederatie gaat verder. Wij wensen de heer Willy Mitchell geluk met zijn initiatief tot het invoeren van het knikerspel voor volwassenen.

Misschien wordt een landgeno(o)t(e) te Crawley wereldkampioen(e) door titelhouder Allan Smith uit te schakelen en Amerikanen, Ieren, Schotten, Fransen en Indiërs kansloos te knikkeren.

M. BROECKHOVE.

Volkskunde op het 25^e Kongres voor geschiedenis van de geneeskunde te Quebec, van 21 tot 28 augustus 1976

De volksgeneeskunde als objekt van studie werd geruime tijd stiefmoederlijk behandeld. Pas in het begin van de negentiende eeuw verkrijgt deze discipline ruimere belangstelling. Duitsland gaf gauw de toon aan; het niet te onderschatten vorsingswerk van geleerden als Flügel, Höfler, Hovorka en Kronfeld verwierf wereldfaam. In Vlaanderen en Nederland heeft Alfons de Cock met zijn boek "Volksgeneeskunde in Vlaanderen" baanbrekend werk verricht.

Terwijl tussen beide wereldoorlogen men zich nogal skeptis uitliet ten overstaan van de volksgeneeskunde, gaat de schoolgeneeskunde zich met deze discipline meer en meer bemoeien, zodat deze niet langer uitsluitend het domein van de volkscundigen blijft die zich tot het verzamelen van materiaal beperkten. Vooral na de tweede wereldoorlog krijgt de studie nieuwe impulsen. Hoe verdienstelijk het werk van Alfons de Cock ook was en zonder dit te minimaliseren, ziet de studie van de volksgeneeskunde er thans anders uit dan vijftig of honderd jaar terug; men verzamelt niet langer alleen materiaal van volksgebruiken, doch men onderzoekt het verband en de wederzijdse beïnvloeding schoolgeneeskunde — volksgeneeskunde. Nieuwe geneesmiddelen aan de schoolgeneeskunde ontleend, zijn in de volksgeneeskunde binnengedrongen. Anderzijds ingevolge de verplaatsingsmogelijkheden en een veranderd levenspatroon, zijn de volksgebruiken zich gaan wijzigen. Op het 25e internationaal Kongres voor de geschiedenis van de geneeskunde van 21 tot 28 augustus 1976 in de Laval Universiteit te Québec (Canada) was een sectie Volksgeneeskunde voorzien met niet min dan vierentwintig referaten. De meeste sprekers kwamen uit de U.S.A., Rusland, Canada, Roemenië, Duitsland, Italië, Japan, Spanje, Bulgarije en Tsjechoslowakije. Wij betreuren de afwezigheid van België en Nederland.

De Rus A. A. Abdullaev bracht een studie over de volksgeneeskundige gebruiken uit de streek van Khoesman aan de hand van teksten uit een twaalfdelig manuscript van omstreeks het jaar duizend. Vele gebruiken hebben de

eeuwen overleefd en sommige zijn onder het volk nog levendig in gebruik. Acaiyarson uit Turkije handelde over de geschiedenis en het gebruik van de jeneverbes die uit het volksgebruik terecht kwam in bijna alle Europese Pharmacopeia.

Het verband en het gebruik van dierlijke en plantaardige volksmiddelen die in de wetenschappelijke geneeskunde terecht kwamen, werd uitvoerig behandeld door de Moskoviet P.A. Bova. Om de vruchtbaarheid te bevorderen gebruiken de Roemenen allerlei plantaardige thee's, ook badkuren worden er frekwent aangewend, dit vernemen wij uit het referaat van G. Farkas die handelde over de volksgebruiken bij zwangerschap en verlossing. F. Frey uit Texas verduidelijkt in zijn referaat het stijgen van plantaardige volks-geneesmiddelen in de schoolgeneeskunde. A. Grando uit Kiev, daarbij aansluitend, bewijst hoe de homoeopatie vele van haar extracten aan de volks-geneeskunde heeft ontleend. Aron Karl uit Riga verduidelijkt hoe de volks-geneeskunde aan de basis ligt van de schoolgeneeskunde. Hij brak een lans opdat de geneesheren, oudheidkundigen en ethnologen zich met de studie van de Letse volks-geneeskunde zouden inlaten. Het referaat van D. Ioan Neagu uit Roemenië handelde over het eeuwenoude gebruik van petroleum. Naar gelang de kwaal werden aan de petroleum andere ingrediënten toegevoegd als : keukenzout, kastanjes, notelaarbladen, liebladeren, notelaarschors, melk, eierdooier, enz. Dit volksgebruik heeft geleid tot een petrochemisch bedrijf met pharmaceutische neventakken. Dr. Maria Neagu handelde over de magische praktijken bij de behandeling van neuro-psychische ziekten bij het begin van de twintigste eeuw in het Roemeense gebiedsdeel Prahova. Ingevolge de kulturele en economische onderontwikkeling bij het begin van die eeuw waren inkantatiegebruiken nog in zwang; men maakte gebruik van middelen als water, gloeiende kolen, borstelstro, enz. om geestesgestoorden te behandelen. Dr. Zensetsu Ohya uit Japan ontleedde een eigenaardig gebruik dat men in Japan "Moxas" noemt. Dit bestaat uit gedroogd gras dat men tot konische vormtjes oprolt, op de huid aanbrengt en er dan vuur aansteekt. Het wordt dan een soort cauter, in de oude Japanse geneeskunde beschouwd als doelmatig om allerlei ziekten te behandelen als neusbloeding, rheuma en zelfs om barensweeën te verzachten. Nog treft men bij sommige Japanners van het platteland lidtekens aan op de rug en de dijen als een spoor van het volks-geneeskundig gebruik van de "Moxas".

De volkskundige sekte van dit kongres heeft duidelijk onderstreept dat deze studie heden een andere demensie krijgt dan vijftig jaar terug wegens het gewijzigd levenspatroon der volkeren. De vader der geneeskunde, Hippokrates, had geen laboratorium. Geen pharmaceutische fabriek vertelde hem welke geneesmiddelen hij moest gebruiken. Zijn patiënten genas hij met eenvoudige middelen : lucht, zonlicht, water, dieet, kruidenmengsels, enz. Dit was het standpunt van de vroegere volks-geneeskunde. Thans beïnvloeden fysisch-chemische mogelijkheden de volks-geneeskunde en de chemische industrie draagt daar in grote mate toe bij. In een snel tempo heeft het volk die wijzigingen van een geïndustrialiseerde maatschappij ondergaan. De referaten bewezen dat de volks-geneeskunde verschilt naar gelang het om stads- of plattelandsbewoners gaat. De gebondenheid van een dorpsgemeenschap speelt

een rol; anderzijds zijn er de gebruiken binnen bepaalde sekten die vooral in de steden aan bod komen. De generatieverschillen spelen mee voor een gewijzigde volksgeneeskunde. De jongere generatie met een verlicht inzicht in de wetenschap staat thans niet weigerig ten opzichte van het geloof in het dragen van amuletten, het pendelen en het gebruik van kruiden.

Wat de pharmaceutische grootindustrie voortbrengt, te beginnen met Asperin, Pyramidon en andere producten meer, behoort thans tot volksgeneeskunde. De wilgenbast en wilgenbladeren waren voordien het middel waartoe de asperine nu ingang vindt. Salicylzuur, om één te noemen, was door het volk via de plantengeneeskunde reeds lang gekend vóór de wetenschappelijke geneeskunde deze onder syntetische vorm in de apoteek bracht.

De vierentwintig referaten uitvoerig behandelen behoort niet tot het bestek van dit tijdschrift; het is slechts de bedoeling de belangstelling te wekken voor een gewijzigde vorm van studie van de volksgeneeskunde en een aansporing tot meer aandacht voor deze discipline.

A.G. Homblé, Gr. Cr. S. J.

HOE DELFTS IS HET " DELFTS AARDEWERK ? "

Om deze vraag te kunnen beantwoorden dienen we eerst te onderzoeken hoe het " Delfts aardewerk " is ontstaan(1).

De voorloper van het " Delfts " is ongetwijfeld de majolica, ons voldoende bekend door de zalfpotten (albarelli), de fraai beschilderde borden, schotels, siroopkannen enz. Het succes dat de majolica in heel Europa kende, mag toegeschreven worden aan het gebruik van een ondoorzichtige laag wit tinglazuur, dat de oorspronkelijke kleur van de gebruikte kleisoort verborg. Op deze witte laag kon men gemakkelijk allerlei kleurrijke motieven aanbrengen die in de smaak van de gebruiker vielen of in de mode van de tijd lagen. De zgn. oude majolicatechniek bestond hierin dat slechts de zichtbare zijde van een gebruiks- of siervoorwerp met een laag wit tinglazuur werd belegd, terwijl de achter- of binnenzijde van een laag loodglazuur werd voorzien, dit laatste waarschijnlijk om de kosten te drukken. Bij de beschildering werden verschillende kleuren gebruikt zoals groen, geel, blauw, oranje en paars.

(1) Er is wel degelijk sprake van aardewerk. De term " Delfts porselein ", die men wel eens in de volksmond aantreft, is volledig verkeerd.

Deze techniek was reeds vóór de 9e eeuw bij de Arabieren bekend. Toen zij het Iberische schiereiland annexeerden, werd ook dit procédé in onze gewesten verspreid. Vanuit Spanje(2) werden deze produkten via Majorca naar Italië vervoerd. Aanvankelijk meenden de Italianen dat dit soort aardewerk op het eiland *Majorca* werd vervaardigd, vandaar de naam *majolica* die aan deze produkten werd gegeven. Reeds vlug ontstonden in Italië belangrijke centra die zeer lange tijd een wereldfaam hebben gehad, zoals *Faenza*, dat op zijn beurt de naam *faience* deed ontstaan, Urbino, Seina, Venetie en Pesaro.

De Italiaanse handelaars verspreidden de majolica op de Westerse markten, waar deze techniek spoedig werd nagebootst en alzo een lokale produktie werd op gang gebracht. Vooral in Frankrijk vinden we belangrijke pottenbakkerscentra die zich in deze techniek vervolmaakten, zoals Lyon en Nevers in de 16e eeuw en Rouen en Moustiers gedurende de 17e-18e eeuw. De Franse term voor dit aardewerk is " *faience* ". Wanneer in onze streken deze term gebruikt wordt, bedoelt men veeleer een soort van semi-mechanisch vervaardigde ceramiek uit een latere periode.

Ook in de Nederlanden kende de majolica een groot succes. Het belangrijkste en tot op heden best bekende centrum uit de 16e eeuw was Antwerpen. We bezitten reeds enkele vage inlichtingen uit de 15e, zelfs 14e eeuw, die in de richting van een majolicaproduktie kunnen wijzen. Het staat vast dat reeds in 1508 een zekere Guido di Savino uit Castel Durante (Italië) een atelier in Antwerpen bezat waar majolica vervaardigd werd. Spoedig had hij enkele beroemde navolgers, o.a. Pieter Frans van Venedigen, Hans Floris, Frans Andries en nog enkele anderen. De bloei van de Antwerpse majolicaïndustrie werd in de tweede helft van de 16e eeuw afgebroken door een economische regressie en door de godsdienstberoerten. Er volgde een massale uittocht van intellectuelen en ambachtslui naar verschillende Europese landen, waar ze met open armen werden ontvangen, (Engeland, Duitsland, de Noordelijke Nederlanden enz.). Het waren dus de Antwerpse majolicabakkers die een grote stimulans waren voor de ontwikkeling van de Noord-nederlandse ateliers.

In het begin van de 17e eeuw dook een sterke concurrent op van de majolica, nl. het Chinees porselein(3). Dit porselein werd al vlug fel begeerd, met als gevolg dat de lokale pottenbakkers een oplossing dienden te zoeken om niet van de markt verdrongen te worden. Aanvankelijk werden de inheemse motieven door Chinese vervangen, maar reeds spoedig werden ze door elkaar gebruikt, zodat een volledig nieuw decor ontstond(4). De meest

(2) Het bekendste centrum was Manises, een voorstad van Valencia.

(3) Dit Chinees porselein werd aanvankelijk " kraakporselein " genoemd , naar de naam van een Portugees schip, " caraque ", dat het in onze streken binnenbracht. Later dook ook nog de naam " Kaepsgoet " op, naar de weg die de Hollandse schepen volgden op hun route van en naar het Verre Oosten (Kaap Goede Hoop).

(4) Het Wan-Li decor, genoemd naar de laatste keizer van de Mingdynastie, die regeerde van 1573 tot 1619, speelde een grote rol. De randen van de borden en schotels werden in vakken verdeeld, waarin bloemen, emblemen, gelukssymbolen enz. werden geschilderd. Ook andere motieven kwamen veelvuldig voor zoals rotsen, beekjes, huisjes, pagodes enz. (Dingeman Korf, Nederlandse Majolica, p. 49, 1973).

typische eigenschappen van het Chinees porselein zijn : dunwandig, zeer hard gebakken, glasachtig uitzicht en fijne beschildering. Het glasachtige uitzicht dat het porselein wezenlijk onderscheidt van het gewone aardewerk, wordt verkregen door het gebruik van kaolien. Deze grondstof was in Europa niet bekend, en het zou nog tot rond 1710 duren vooraleer de eerste Europese porseleinen produkten in Meissen (Duitsland) door Böttcher op de markt werden gebracht.

Naast de decoratie die werd nagebootst, poogde men ook het porselein te benaderen door de klei beter te bewerken zodat de voorwerpen sierlijker en dunner gevormd konden worden. Een derde stap in deze richting was het voorwerp volledig in het tinglazuur dompelen. Na de beschildering werd vaak nog een laagje loodglazuur op het produkt gelegd waardoor een diepere glans werd verkregen. Wanneer alles droog was, onderging het voorwerp een tweede bakproces(5). Wanneer een stuk in aardewerk op deze wijze werd vervaardigd, spreekt men gewoonlijk van " Delfts aardewerk ". De kleur van de scherf, die dus door een laag tinglazuur aan het oog onttrokken wordt, kan zowel crème-kleurig als rood zijn.

Enkele andere vernieuwingen wijzen erop dat de ceramiektechniek in de 17e en 18e eeuw een geweldige vooruitgang heeft geboekt. Vóór het midden van de 17e eeuw was het de gewoonte de voorwerpen in de oven door middel van proenen(6) van elkaar te scheiden. Deze werkwijze laat duidelijke sporen na op het afgewerkte produkt, bijv. op de binnenzijde van een bord zijn meestal drie indrukken merkbaar. Er konden dus heel wat beschadigingen ontstaan tijdens het bakproces, zoals verkleuringen, omkantelen enz. Vanaf 1640 maakte men gebruik van kokers waarin de voorwerpen op ijzeren staafjes, die door openingen in de koker waren gestoken, gelegd werden. Deze manier van bakken had een grotere zekerheid van een gunstig resultaat tot gevolg. Ook deze techniek blijft zichtbaar, nl. door drie streepjes op de achterzijde van de rand van een bord. We dienen echter op te merken dat deze twee methodes naast elkaar bleven bestaan, de ene voor het vervaardigen van majolica volgens de oude traditie, de andere voor het zgn. " Delfts aardewerk ".

Op het einde van de 17e, en vooral in de 18e eeuw, begon men naar analogie van het Chinese en Japanse porselein verschillende kleuren te gebruiken. Men was echter verplicht de zgn. " moffeltechniek " toe te passen, d.w.z. dat de vuurvaste kleuren eerst werden opgelegd en bij hoge temperatuur gebakken, vervolgens beschilderde men het voorwerp met minder vuurvaste kleuren (bijv. rood en goud) en liet men ze bakken bij een lagere temperatuur. Deze techniek wordt ook wel eens omschreven als " grand feu " en " petit feu ".

(5) Een eerste bakking ondergaat het voorwerp nadat het op de draaischijf of door middel van een moule werd gevormd. Dit baksel zonder glazuur wordt bisquit genoemd.

(6) Een proen is een driehoekig voorwerp in aardewerk, waarop aan de drie hoeken uitstekende punten zijn aangebracht (Dingeman Korf, o.c., p. 29).

afkomstig. In de gegeven omstandigheden ware het beter de term " Delfts aardewerk " als de benaming van een soort ceramiek die volgens een bepaalde methode is vervaardigd, te gebruiken.

De vraag, of er in 1976 nog origineel " Delfts aardewerk " wordt gemaakt, kan men (enerzijds) negatief (of anderzijds) positief beantwoorden. Reeds in de 18e, maar vooral in de 19e eeuw, gebruikten de Nederlandse fabrikanten een nieuwe techniek, dit naar het voorbeeld van het Engelse pottenbakkerscentrum Staffordshire. Dit Engels aardewerk, " creamware " genoemd, heeft de eigenschap wit, lichtgrijs tot geelachtig van textuur te zijn. Het produkt werd in deze klei gemodelleerd en gebakken bij een temperatuur van ca. 1300°C, waarna het met een doorzichtige roomkleurige laag lood- of kwartsglazuur wordt bedekt. Bij deze techniek is er dus geen sprake meer van het zo typische tinglazuur. De bekendste centra in Engeland waren Wedgwood en Leeds(8). Men zag zich verplicht deze techniek aan te wenden om de kostprijzen te drukken.

In onze tijd maakt men nog steeds gebruik van een witte kleisoort, die gevormd en gebakken wordt. Daarna volgt de beschildering en pas dan legt men een laag glazuur op het voorwerp, waarna het voor de tweede maal gebakken wordt. Bij deze werkwijze is het tinglazuur verdwenen, dat toch aan de basis lag van het succes van de majolica en het " Delfts aardewerk ". In het foldertje dat wordt uitgegeven door " De Porcelijne Fles anno 1653 ", een pottenbakkerij die door de " Kamer van Koophandel en Fabrieken Delft " wordt erkend, lezen we het volgende : *De voorwerpen worden eerst uit een speciaal kleimengsel gevormd, en wel naar gelang van hun aard op de draaischijf of in z.g. gipsvormen. Zij worden dan in een oven gebakken, waarna de beschildering op het ongeglazuurde aardewerk plaats vindt. De kleur van het decor is dan nog niet blauw, maar zwart. Het voorwerp wordt daarop in een glazuurbad gedompeld en dan ten tweede male gebakken. Gedurende dit bakproces ontstaat de speciale blauwe kleur van de beschildering, waaraan het Delfts mede zijn wereldnaam heeft te danken.* De huidige produkten zijn esthetisch zeker even hoogstaand als tijdens de bloeiperiode van het " Delfts aardewerk " en ook op dit terrein, zoals op zovele andere, heeft de technische vooruitgang een vereenvoudiging veroorzaakt, nl. de vervanging van de laag tinglazuur, die als basis diende voor de blauwe beschildering, door een speciale kleisoort waarop men een zwarte beschildering aanbrengt, die door het aanwenden van een glazuurbad tijdens de bakking door een chemische reactie, blauw wordt.

In het certificaat, dat bij de aankoop van een produkt uit deze fabriek wordt aangeboden, legt men vooral de nadruk op het feit dat het volgens de traditie geheel met de hand werd beschilderd. Dus het modelleren van de klei op de draaischijf of in een gipsvorm, het met de hand beschilderen en sommige oude motieven, mogen wij nog als restanten uit de bloeitijd van het " Delfts aardewerk " beschouwen.

(8) Lunsingh Scheurleer, o.c., p. 129-130.

De opgang van het zgn. " Delfts aardewerk " kan gesitueerd worden tussen 1625 en 1650. De bloeitijd valt in de periode 1650-1725/50, en vanaf dit tijdstip begon het verval, vooral door de concurrentie van het Europese porselein en het Engelse aardewerk.

Waarom kreeg dit soort aardewerk een zo grote bekendheid onder de naam van " Delfts aardewerk " ? Bij het begin van de ontwikkeling van de majolica-industrie in de Noordelijke Nederlanden waren slechts een gering aantal pottenbakkerijen in vergelijking met het hele grondgebied in Delft gevestigd. Naar schatting bestonden er omstreeks 1600 een 14-tal ateliers te Delft, maar tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) steeg hun aantal tot 39. Vanaf 1640 leek Delft voorbestemd om een leidende rol te spelen in de verdere ontwikkeling van de ceramische produktie. Dit kan verklaard worden door de gunstige ligging van de stad, nl. in de nabijheid van Delfthaven, waar langs de grondstoffen rechtstreeks konden aangevoerd worden. Te Delft werd vanaf 1602 een zetel van de Verenigde Oostindische Compagnie opgericht, hierdoor ontstond de gelegenheid voor de lokale pottenbakkers om in direct contact met het Oosters porselein te komen. Een derde factor vinden we terug in een economische crisis die Delft teisterde in het midden van de 17e eeuw. Er waren heel wat brouwerijen in deze stad gevestigd, maar rond 1640 was het water in de Delftse reien zo vervuild dat men verplicht was de poorten te sluiten, dus stonden heel wat gebouwen leeg en kwamen heel wat arbeidskrachten vrij. Toen in 1654 een kruitschip ontplofte, moest de stad gedeeltelijk herbouwd worden en tijdens deze bouwactiviteit werden steeds maar nieuwe ceramiek-ateliers opgericht(7).

Het spreekt vanzelf dat er in Noord-Nederland nog andere belangrijke centra waren, zoals Haarlem, Rotterdam, Hoorn, Enkhuizen, Gouda enz., maar vanaf het midden van de 17e eeuw zullen de Delftse produkten de grootste bekendheid krijgen wegens de grote export en de hoge technische kwaliteit. Langzamerhand begon men van " Delfts porceleyn " te spreken. We hebben er reeds op gewezen dat de term porselein in deze context verkeerd is. Maar reeds spoedig werden imitaties op de markt gebracht, die soms moeilijk van het originele " Delftse " produkt te onderscheiden zijn. De bekendste centra die dit soort ceramiek imiteerden, maar spoedig hun eigen weg volgden, waren Frankfurt, Kassel, Hanau, Berlijn (Duitsland), Nevers, St.-Omer, Rijsel (Frankrijk), Lambeth, Bristol (Engeland), Brussel, Doornik, Brugge, Gent (Belgie).

De identificatie van de voorwerpen stelt ons soms voor grote problemen. Zelfs wanneer een voorwerp gesigneerd werd, is de toewijzing nog vaak onzeker. Weinig merktekens worden algemeen aanvaard, ook het werken met monogrammen en het in elkaar vlechten van initialen kunnen veel verwarring scheppen. Het is dus duidelijk dat men met grote omzichtigheid moet te werk gaan bij het toewijzen van een bepaald voorwerp als origineel uit Delft

(7) Lunsingh Scheurleer, Delfts Blauw, 1975, p. 28.

Voor de geïnteresseerde lezer voegen we een korte bibliografische lijst toe met de belangrijkste publikaties die tot op heden over de majolica en het " Delfts aardewerk " zijn verschenen.

BIBLIOGRAFIE

- A.L., " Hispano Moresque Pottery ", London, Victoria & Albert Museum, 1957.
- de Jonghe, C.H., "Oud-Nederlandse Majolica en Delfts Aardewerk ", Amsterdam, 1947.
- de Jonghe, C.H., " Delfter Keramik ", Tübingen, 1969.
- Dingeman Korf, " Recente vondsten van de Nederlandse Majolica ", Mededelingen van de Vrienden van de Nederlandse Ceramiek (M.V.N.C.), 1964, e.v.
- Dingeman Korf, " Haarlemse Majolica- en Tegelbakkers ", Haarlem, 1968.
- Dingeman Korf, " Nederlandse Majolica ", Bussum, 1973.
- Dingeman Korf, " Tegels ", Bussum, 1973.
- Fourest, H.P., " Les Faïences de Delft ", Paris, 1957.
- Giacomotti, J., " Le majolica de la Renaissance ", Paris, 1961.
- Hannover, E., & Rackham, B., " Pottery and Porcelain ", London, 1925.
- Havard, H., " Histoire des Fayences de Delft ", Amsterdam, 1878.
- Havard, H., " La Céramique Hollandaise ", Amsterdam, 1909.
- Helbig, J., " Faïences Anversoises postérieures aux Guerres de Religions (c. 1580-c. 1630) ", Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire, janv.-juin 1947.
- Honey, W., " European Ceramic Art ", London, s.d.
- Hudig, F.W., "Delfter Fayence ", Berlin, 1929.
- Justice, J., " Dictionnaire des Marques et Monogrammes de la Faïence de Delft ", Paris-Bruxelles, 1920.
- Lesur, A. & Tardy, " Les poteries et les faïences françaises ", Paris, 1969-71.
- Lunsingh Scheurleer, D.F., " Delfts Blauw ", Bussum, 1975.
- Neurdenburg, E., " Oud-Nederlandsche Majolica en Tegels Delfts Aardewerk ", Amsterdam, 1944.
- Rackham, B., " Early Netherlandish Majolica ". 1926.
- Rackham, B., " Italian Majolica ", London, 1963.
- Scavizzi, G., " Majolica, Delft and Faïence ", Hamlyn, London, 1970.
- Vandenhoute, J., " Majolica ", in " Vondsten uit de Leie te Deinze ", Kunst- en Oudheidkundige Kring — Deinze, Jaarboek 1976, p. 133-166.

Lic. Roeland VAN DE WALLE.

**Aandacht ! Hebt u uw lidgeld reeds betaald ? Ja.
Het bestuur dankt u oprecht. Neen. Breng het terstond in orde.
Hebt u er aan gedacht gebeurlijk een nieuw lid voor onze Bond te
winnen. Hoe meer leden we tellen in het kader van de volkskundi-
gen, des te sterker zijn wij, én in de publikatie, én door de binding
in vriendschap en wetenschap.**

BOEKBESPREKING

Drieluik BRAKEL(BOS)

De gemeente Brakel in de Vlaamse Ardennen krijgt driemaal een volkse en wetenschappelijke attractie. Het voegt dan dat de publikaties tegelijk aangehaald worden.

1. DOSSIER BRAKELBOS, 1975, 46, 32, ill., uitgave Sport en Groen, Brakel.
2. Brakel in de Vlaamse Ardennen. Brakelbos wandeloord. 1976, 16, 9 ill.
3. Geschiedenis van de oostelijke rand van het Brakelbos, het Hedeken en de Laaistok, verschenen in de Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring Oudenaarde. Oudenaarde, dec. 1975, 55-95.

Een oppervlakkige beschouwing geeft de indruk, dat het er om bescherming van het milieu en om openluchtrecreatie gaat. In werkelijkheid komt het volksleven er degelijk aan zijn trekken langs de *toponymie* met de omschrijving van Pottelberg, Lummen, Besotse, enz., langs de Flora, het vogelpatrimonium, het Levend Volksleven, *genoteerd in kroegen en op straathoeken*, o.a. met dit rijmpje :

*'t Zat daar ne wever op zijn getoue
Zwart van de honger en blauw van de koue
En ie weefdege dit en ie weefdege dat
En ie weefdege 't vel van zijn gat.*

Ons medelid Sylvain de Lange leverde het voor ons belangrijkste deel : *Toponymie, Geschiedenis, Rekreatie en Brakel in de Literatuur*, Clairy De Wolf : *Redactioneel*, H. Vyncke, *Problematiek van de Openluchtrecreatie*, Mark Flamée, *Flora in Brakelbos en Omgeving*, Adelin Heysse, *Wandelprojekt*, Ton den Nijs & Jan Voskens, *Beheer van Natuurgebieden*. Marcel De Bolle, Johan Pot, Frits Thijs leverden illustraties, en we vermelden een paar titels : *Ludvineskruis, Dreef van de Sergeant, Meetjies Huizeke*. Flora en Vogelpatrimonium zijn belangrijk voor illustratie en naamgeving.

Het gemeentebestuur van Brakel huurt het Brakelbos en is dit aan het uitbouwen tot een wandelbos. De v.z.w. Sport en Groen staat in voor de praktische realisatie. Naast de aanbreng van de nodige voorzieningen in het bos bezorgde de vereniging tegelijk een puike brochure met richtlijnen voor wandelaars(2) :

Sylvain de Lange verstrekt *Een historische schets*. Marc Flamée en Eric Van Cauwenberge bezorgen een *Overzicht van Flora en Fauna in Brakelbos en omgeving*.

De illustratie toont o.a. Tjuuskieshol, de **stenen brug** over een van de vele dalen, en 't Rietfonteintje.

Sylvain de Lange heeft het vrij omvangrijke archiefmateriaal van Opbrakel (vroegere gemeente naast Brakel), thans opgeslorpt in Brakel, uitgeplozen in het Rijksarchief te Ronse. De oostelijke rand van het Brakelbos boeide hem uitermate, want in 1928 had de familie De Lange het grootste deel van de noordelijke Laaistok gekocht en op de plaats van de oude Sergeant een nieuw woonhuis laten optrekken in 1951. Hij onderzocht in het archief de grond waarop de familie zich gevestigd had en schreef(3) :

Dit artikel sluit aan bij de twee vorige uitgaven, als een grondig delven in de geschiedenis over een periode van vier eeuwen. Volkskundige elementen komen er veelvuldig in voor, een toponiem Laaistok klaarblijkelijk enig, de ontleding en beschrijving met bewoners allerlei, vooral adellijke, een *kersbrandynghe* in 1640 : de gewoonte een kaars te verbranden bij een openbare verkoping, het kaartboek van de prochie 1651-1654 met de volledige plattegrond, koop en verkoop, leuingen en processen, de waarde van het bosbezit voor de lokale heer en voor Gentse burgers, het verzet van de bevolking tegen de belasting " in remisen ", het hertrouwen van een weduwe, enz.

Uitgave 1 en 2 inzake Brakelbos omvatten een geheel. Uitgave 3 ontleedt een deel van het bos met de eigenaars en pachters, rechters en vechters van 1571 tot 1951, een historisch, sociologisch, psychologisch en tevens volkskundig overzicht en inzicht. Deze publikaties vormen vaste peilers voor een weidser geheel.

Renaat van der Linden.

Jo VERBRUGGHEN, DE BACCHUSFEESTEN IN SINT-LIEVENS-HOUTEM. TEN GELEIDE van Renaat van der Linden. Tielt, 1974, 131, 97 ill.

De uitgave telt vijf hoofdstukken, 1. De wijk Dries; 2. Bacchusfeest en -cultus; 3. Bacchuslied en en -sermoen. Wilde Vespers. 4. De gebakken Bacchus. 5. Reuzen en Leuzen & Huidige reisroute van de Bacchusstoet.

Jo Verbrugghen is notaris en letterkundige. Welk teken kan er voor een volkskundig werk uit voortspuiten? Hij kent grondig het kadaster, de aard van de grond en het karakter van de bewoners. Deze elementen vinden we diep weerspiegeld in Hoofdstuk I, de feesten *in* en niet *van* S.-L.H.' Dorpscentrum, geestelijke en gemeentelijke overheid bleven er steeds vreemd aan. 'De gesloten gemeenschap van de Dries is het begin en eindpunt van dit eeuwenoude feest. Hun karakter wordt diepgaand ontleed, met eigen herbergen, pietjesbak, wantrouwen tegenover 'latijnse heren', vechtpartijen, de eis van een soort tol- of drinkgeld, hun rol als laveiers. De helft van de gemeente was in handen van vreemden. Op de Dries waren alle eigenaars burens, vriend of verwant van andere eigenaars, want de onroerende goederen hoorden aan de inwoners van de wijk toe. Alleen Jo Verbrugghen kon dit element als basis van hun samenhang ontdekken en bewijzen. De studie van de Kouters (langs een uitgave van Prof. A. Verhulst o.a.) en de St.-Baafsabdij komen er aan bod. Het karakter wordt ontleed aan de hand van het beroep der inwoners: o.a. ganzenkweker, leurder, bokkenhouder (met opgave en ontleding van een tiental uithangborden). De oprichting van de Katoenweverij in 1910 en van een villawijk vrij recent wijzigen de isolatie van de wijk. Hoofdstuk I is een parel op psychologisch en sociologisch vlak, door de kennis en de persoonlijke ervaring van de auteur. Hoofdstuk II en III steunen evenzeer op de vorser als op de letterkundige. De periode van het feest — immer eerste zondag van maart — knoopt aan bij Karnaval, het Kattefeest te Ieper, Krakelingen te Geraardsbergen. De cultus van Bacchus weerspiegelt een vérgaand grijpen in de geschiedenis en de ruimte. Griekenland en Rome, Klein-Azië, Egypte, antieke sagen met gedaanteverwisselingen en monsterachtige motieven worden uitvoerig ontleed.

Hoofdstuk III betreedt opnieuw ons volks terrein. De huidige teksten en oude almanakken, Maurits de Meyer, Franse teksten als verheerlijking van de wijn met een knappe

dichterlijke vertaling, zelfs Turkse versies en huidige liederen zijn weergegeven. Hoofdstuk IV onderzoekt het gebak, met de vormen van man en vrouw, figuurlijk en letterlijk, de geldstukken erin, de symbolische betekenis van brood, als voedsel en vorm, het gelegenhedenbrood in zijn vervanging van een offer, de rol in de dodencultus, de verloting en verdeling, het rondvoeren in de stoet leiden tot een onverwachte conclusie: de binding van brood en lied, de eenheid van brood en wijn in Bacchus. Het laatste hoofdstuk kan enigszins gelden, voor een wijk en een gemeente, als een inzicht in en overzicht voor onze eeuw: hun reuzen, naamgeving en symbool, peter en meter, de stoeten met hun leuzen en opschriften, figuren en voertuigen, affiches, weerspiegeling van eigentijdse, lokale en vreemde invloeden, de sport en de maanvluchten; allen en alles leeft in de Dries, in de geest en het gemoed van spitsvondige organisatoren. Het laatste hoofdstuk Besluit - Betekenis vat samen: de aard van het feest als reactie van een wijk om de eigenheid te handhaven tegenover een centraliserend gezag, verschuiving van het vertrekpunt van de Bacchusstoet, aanknopingspunt met de St.-Livinuskapel, bedevaart op Pasen en de bron, het centraal stellen van Bacchus op dit oude feest in de ommeegang.

Het Bacchusfeest blijkt enig. Deze studie ook, door het ambt en de aanleg van de auteur, akkuraat en met de indruk en uitdrukkingen van een beoefenaar der schone letteren. De talrijke illustraties bevatten telkens nauwgezet de uitbeelding, de namen van de personen. De bewoners van een wijk treden 'als levend volksleven' te voorschijn, met de historische achtergrond, met de sociologische ontleding, met de geografische afzondering. Als anekdote: de inwoners van 'Houtem' konden het boek kopen op het feest van '74 als betrokken partij, op straat, tijdens de stoet en dat is tevens een volks element op zichzelf. Houtem is een volk apart. Dit boek bewijst het.

M. BROECKHOVE